

ORBÁN ÁRON

Adalékok Batthyány (III.) Boldizsár könyvtárához

*Könyvszámlák, könyvszerző humanisták,
újonnan azonosított művek*

„Kortársai szemében és az ország nyugati felében egyre jobban az ő műveltsége lett a mérce. Az ő mércéjét pedig az újvári bibliotéka színvonalával mérhetjük le”¹ – írta mintegy negyven évvel ezelőtt Barlay Ö. Szabolcs Batthyány Boldizsárról (1537–1590), a 16. század végi Királyi Magyarország egyik legjelentősebb főúráról. Iványi Béla úttörő levéltári kutatómunkája² után Barlay tanulmányok sorában³ hívta fel a figyelmet a szalónaki (ma: Schlaining, Burgenland), illetve a németújvári (Güssing) kulturális központ, a Batthyány körüli humanista hálózat jelentőségére, rámutatva arra is, hogy a magyar mágnás e szellemi javakat egyfelől aktív törökellenes küzdelmek, másfelől adott esetben a Habsburgokkal való, rendi érdekű konfrontáció mellett hozta létre. Bár Barlay hajlamos volt idealizálni Batthyány Boldizsárt – akinek a személyiségét már csak azért is nehéz megismerni, mert levelezésében főleg a mások által hozzá írt levelek maradtak fenn –, tagadhatatlanul korának egyik legműveltebb magyar főura volt. Könyvtárában élete végére ezernél is több kötet lehetett; kiterjedt, soknyelvű levelezéséből – mely nemzetközi jelentőségű politikusokat, humanistákat is felvonultat – minden történelmi viszontagság ellenére is még mindig csaknem háromezer levelet őriz a Magyar Nemzeti Levéltár.⁴ Mindehhez képest viszonylag kevés kutató foglalkozott az utóbbi évtizedekben Batthyányval és kapcsolataival; életéről és a németújvári központ műveltségéről elsősorban rövidebb áttekintések születtek.⁵

¹ BARLAY Ö. Szabolcs, „A németújvári hérosz” (Batthyány-portré) = Uő, *Romon virág, Fejezetek a Mohács utáni reneszánszról*, Bp., Gondolat, 1986, 196.

² Elsősorban: IVÁNYI Béla, *Batthyány Boldizsár a könyvbarát = A magyar könyvkultúra múltjából*, szerk. Keserű Bálint, Szeged, JATE, 1983, 389–435.

³ BARLAY Ö. Szabolcs, *Elias Corvinus és magyarországi barátai = Magyar Könyvszemle*, 93(1977), 345–373 (= BARLAY 1977b); *Boldizsár Batthyány und sein Humanisten-Kreis = Magyar Könyvszemle*, 95(1979), 231–251; BARLAY 1986, i. m.

⁴ A Batthyány család levéltárában (a továbbiakban: BL): MNL OL P 1314.

⁵ A teljesség igénye nélkül: BATTHYÁNY-STRATTMANN László, *Güssing und die Batthyány zur Zeit des Clusius = Festschrift anlässlich der 400jährigen Wiederkehr der Wissenschaftlichen Tätigkeit von Carolus Clusius (Charles de l’Escluse) im pannonischen Raum*, Eisenstadt, Burgenländischen Landesarchiv, 1973 (Burgenländische Forschungen, Sonderheft, 5), 104–121; ÖTVÖS Péter, *Balthasar III. Batthyány, Ein Forschungsbericht und Porträt = Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, szerk. Monok István, Ötvös Péter és Zvara Edina, Eisenstadt, 2004 (Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert, vol. 2 / Burgenländische Forschungen, Sonderband, 26);

Ami Batthyány könyvtárát illeti, mérföldkő a kutatásban a Monok István, Ötvös Péter és Zvara Edina által szerkesztett *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek* című kötet (Eisenstadt, 2004; a továbbiakban BBB), mely egyrészt a (főleg a németújvári ferences kolostorban) fennmaradt kötetek, másrészt levelek és könyvszámlák adatai alapján rekonstruálta a könyvállomány jelentős részét. A 16. századi művelődésnek úgyszólván minden diszciplínája képviseltetik a könyvtárban, olyanok is, melyek az akkori magyarországi kulturális életre kevésbé voltak jellemzők. Egyelőre azonban csak néhány műveltségi terület esetében kezdődött meg a sokféle forrásból származó adatok összegyűjtése, kontextualizálása Batthyányira és köreire vonatkozóan: ilyen területek Batthyány franciás műveltsége (Monok István),⁶ alkímia és orvoslás (Barlay Szabolcs, Bobory Dóra),⁷ illetve a botanika (számos kutató).⁸

Ez a tanulmány a levéltári forráscsoport, vagyis levelek és könyvszámlák vizsgálatán alapul, és egyrészt az ausztriai könyvkereskedőkhöz, illetve a Batthyány körüli humanisták, természettudósok, familiárisok könyvszerző tevékenységéhez nyújt adalékokat, másrészt az ismert könyvállományt igyekszik gyarapítani. Egyik szempontból sem lesz teljes körű a vizsgálat, inkább további kutatásokra ösztönöz, felhívja a figyelmet eddig nem ismert vagy a kutatásban elhanyagolt könyvkereskedőkre, könyvügyekkel foglalkozó tudós ismerősökre, könyvszerzési módokra, illetve Batthyány könyvtárának eddig ismeretlen műveire. Mindehhez elsősorban a könyvszámlák kiadásának felülvizsgálatára van szükség. Három könyvkereskedőtől maradtak fenn misszilisek a Batthyány-levéltárban (könyvszámlák, standard levelek, vagy a kettő kombinációja): Jean Aubry és Erhardt Hiller bécsi, illetve Erhardt Widmer grazi könyvkereskedőtől. E missziliseket Iványi Béla hagyatékából kiadták,⁹ ám e kiadásban sok esetben pontatlan a szövegek, a könyvtételek átírása, nincsenek feltüntetve az eredeti jelzetek, és az egyik könyvszámlának csak egy része került közlésre. Az eddigi kutatás nagyrészt Iványi munkáját vette alapul.¹⁰ Az eredeti dokumentumok újbóli

BOBORY Dóra, *The Sword and the Crucible, Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2009, 9–38.

⁶ MONOK István, *Batthyány Boldizsár, a franciás = Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, 29(2006), 185–198.

⁷ BARLAY 1977b és 1979, i. m.; BOBORY 2009, i. m. 39–84.

⁸ Clusius magyarországi tevékenységét és Batthyányval való kapcsolatát sokan kutatták. Bibliográfia 1983-ig: *Carolus Clusius' Fungorum in Pannoniis observatorum brevis historia et Codex Clusii. Mit Beiträgen von einer internationalen Autorengemeinschaft*, szerk. Stephan A. Aumüller és Jeanplong József, Bp., Akadémiai / Graz, Verlaganstalt, 1983, 225–232; a későbbi kutatók közül Egmond Florikét (több tanulmány) és Bobory Dórát (pl. 2009, i. m. 85–100) említem példaként.

⁹ IVÁNYI 1983, i. m. Függelék. A továbbiakban az egyszerűség kedvéért Iványi műveként említem a kiadást.

¹⁰ BARLAY Aubry missziliseit újra közölte, de úgy, hogy nagyrészt egyszerűen Iványi hagyatékban levő tanulmányából írta át a szövegeket, nem pedig az eredeti dokumentumok alapján, ahogy állította: BARLAY Ö. Szabolcs, *400 éves francia levelek és könyvszámlák, Batthyány Boldizsár és*

átnézése, illetve a datálatlan számlák minél pontosabb datálása – melyre a már azonosított könyvek alapján van lehetőség – eleve új eredményekkel kecsegtet.¹¹

A könyvkereskedők és számláik

Batthyány elsősorban Nyugatról, az osztrák tartományokon keresztül szerezte be könyveit; erre a hazai könyvkereskedelem szervezetlensége¹² miatt rá is volt kényszerülve. A három említett könyvkereskedő közül csak a Wechel kiadói vállalatához tartozó Jean Aubryval foglalkozott érdemben a szakirodalom.¹³ A hugenotta, Frankfurtba menekülő és ott nyomdát alapító André Wechel veje, Jean Aubry szoros kapcsolatot ápolt a magyar főúrral, nemcsak könyveket, de híreket is szállított Nyugatról, ő jelentette nagyrészt a francia kapcsolatot Batthyány számára. A bécsi udvar fizetett alkalmazottja volt, de hugenotta háttere miatt vigyázni kellett, kinek, mit és hogyan ad el. A többi kereskedőről is találhatók azért adatok, mégpedig éppen valláspolitikai kontextusban. Habsburg Rudolf császári trónra kerülésével (1576) vége szakadt a viszonylagos felekezeti tolerancia időszakának, és mivel Ausztriában (is) a protestáns nemesség volt a könyvkereskedelem legfőbb motorja,¹⁴ egyre erősebb katolikus háttérű politikai nyomás nehezedett a könyvkereskedőkre. A bécsi *Grabenen* működő Erhardt Hillert (vagy Hüllert) 1580-ban börtönnel fenyegették meg a hatóságok, mert az általa terjesztett német értekezések állítólag káros hatással voltak Kremsre, Pozsonyra, Brnóra és más városokra.¹⁵ Császári dekrétumok születtek, melyek katolikusellenes kiadványokat terjesztő nyomdászok, kereskedők, rézmetszők stb. letartóztatását helyezték kilátásba. Az 1583-as eljárás során például sokakkal együtt Hillert és Aubryt is beidézték és rendreutasították.¹⁶ Egyre gyakoribbak voltak a vizitációk az árusítóhelyeken; ritkán találtak elkoboznivalót, ám 1586-ban éppen Hillertől vettek el egy bázeli krónikát, egy frankfurti bibliát és egyéb műveket.¹⁷ Erhardt Widmer (Widner, Widmaier) a grazi könyvkereskedelemnek volt az egyik központi figurája. Waidhofeni (Alsó-Ausztria) üzlete mellé 1570-ben a grazi Landhausban is

Jean Aubry barátsága = Magyar Könyvszemle, 93(1977), 160 (= BARLAY 1977a). A BBB – mely a könyvszámlák tételeinek nagy részét azonosította is – jelentős mértékben Iványira támaszkodott.

¹¹ A továbbiakban a misszilisek idézésekor az eredeti szövegeket veszem alapul, akkor is, ha az adott misszilisnek van modern kiadása.

¹² Lásd KÓKAY György, *Geschichte des Buchhandels in Ungarn*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1990.

¹³ Pl. BARLAY 1977a, i. m. 156–167; MONOK 2006, i. m. 187–188; EVANS, R. J. W., *The Wechel Presses, Humanism and Calvinism in Central Europe 1572–1627*, Oxford, The Past and Present Society, 1975, főleg 32–37.

¹⁴ BACHLEITNER, Norbert, EYBL, Franz M., FISCHER, Ernst, *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden, Harrassowitz, 2000, főleg 47.

¹⁵ WIEDEMANN, Theodor *Die kirchliche Bücherzensur in der Erzdiözese Wien = Archiv für österreichische Geschichte*, 50(1873), 271.

¹⁶ *Ibid.*, 273–274.

¹⁷ *Ibid.*, 280.

nyitott egy boltot – a főleg protestáns stájer rendek érdekeinek megfelelően –, melyet felesége, Katharina vezetett. 1588-ban megtagadott egy olyan polgári esküt, mely a katolikus hit vállalását jelentette volna. A Belső-Ausztriában is egyre erősödő ellenreformáció hatására 1599-ben végleg vissza kellett vonulnia.¹⁸

Ilyen körülmények közt mennyire volt folyamatos a kapcsolattartás a könyvkereskedők és Batthyány között? E kérdés megválaszolásához először is a könyvszámlák keltének idejét kell minél pontosabban ismernünk. Aubry hét fennmaradt számlájából kettő datálatlan, Hiller hét fennmaradt számlájából pedig hat, Widmer számlájának kelte is bizonytalan. Hiller négy számla nélküli levele közül is egy datálatlan, három 1571-ben kelt, így egyelőre az sem bizonyított, hogy ő tartós kapcsolatban állt Batthyányval. Megnehezíti a helyzetet, hogy nemcsak a keltezés hiányzik az említett számlák megmaradt részeiről, hanem a felsorolt műveknek is többnyire csak rövid címe, esetleg szerzője (ill. gyakran a könyv formátuma, kötése, végül az ára)¹⁹ van feltüntetve, a kiadás évszáma nem. (Néhány esetben csak a szerzőt ismerjük,²⁰ de ez is jobb, mint amikor csak a műfaj, műtípus – pl. *kalender* – van megjelölve.) Viszont a művek nagy része beazonosítható, és tudható, hogy az adott műveknek milyen kiadásai voltak:²¹ Ez támpontot ad a könyvszámla datálásához. (Számos esetben az adott műből példány is fennmaradt, ennek a kiadása is adott; ugyanakkor persze nem magától értetődő, hogy a könyvszámla azonos műve arra a kiadásra és példányra vonatkozik.²²) Ha egy számla biztosan azonosított könyveinek egyetlen vagy legkorábbi kiadásait megnézzük, ezek közül a legkésőbbinek az évszáma a számla *terminus post quem*-je; másfelől sok esetben feltűnően sok az ebben az évben vagy a néhány előző évben kiadott mű a számlán, így lehet tudni, hogy tényleg körülbelül akkor küldték a könyveket. (A számlák általában erősen vegyes tematikájúak, és a főbb művelődési területek – teológia és hitvita-irodalom, klasszikus és humanista irodalom, francia hangsúlyú történelem vagy politika, alkimia és orvoslás – szinte minden számlán képviseltetik magukat.)

A számlák datálásához – és általában is – minél több, eddig azonosítatlan mű beazonosítására van szükség. Az egyes tételek pontos megvizsgálása, egyes átírási hibák kijavítása, illetve modern internetes adatbázisok²³ használata lehető-

¹⁸ BACHLEITNER et al. 2000, i. m. 45–46.

¹⁹ Ezekkel az adatokkal a továbbiakban akkor foglalkozunk, ha az azonosítás, vagy az adott téma szempontjából fontosak.

²⁰ Pl. App. 15. Másik jellemző példa: az *Alexi Petri Montani Alchimey buch*l (BBB 171) tételről Bobory Dóra már megállapította, bizonyára Alexius Pedemontanus titkos művészetekről szóló könyvéről van szó (pl. *De secretis libri...*), mely számos nyelven – olaszul, latinul, németül –, számos változatban és kiadásban jelent meg (BOBORY 2009, i. m. 49. és 163. az olasz kiadást említi).

²¹ Internetes adatbázisok alapján; a BBB általában csak az adott mű egyik, legjellemzőbbnek tartott kiadását tünteti fel.

²² Például egy műből többször is rendelhetett vagy kaphatott Batthyány, esetleg más és más kiadásokat. Ilyen többszörös előfordulásra példa Gonsalvius spanyol inkvizícióról szóló műve (BBB 187 és 225).

²³ Elsősorban: worldcat.org; opacplus.bib-bvb.de (VD 16/17).

vé teszi a BBB eredményeinek kiegészítését, illetve adott esetben korrigálását. E vizsgálat eredményeit a Függelékben közlöm tételesen, a főszövegben csak akkor utalok egyes újonnan beazonosított művekre, ha ezek az adott téma szempontjából relevánsak.

Jelölések a továbbiakban és a Függelékben:

- ha a BBB-ben nem azonosított tétel kerül azonosításra, a dőlt betűs tétel mellett zárójelben közlöm a tétel BBB-ben kapott sorszámát;
- ha egy BBB-ben már azonosított tételt újraazonosítás révén korrigálok, ezt „id. corr.” rövidítéssel jelzem;
- ha a BBB-ben azonosított tétel valójában több mű is lehet, tehát bizonytalan a BBB azonosítása, ennek rövidítése „id. inc.”, *incertum*;
- ha bármely esetben a BBB-ben szereplő, általában Iványitól örökölt átírási hibákat is javítanom kellett, ennek rövidítése „transcr. corr.”;
- a Függelékben közölt azonosításokra „App.” rövidítéssel utalok.

Átnéztem, hogy a beazonosított műveknek milyen kiadásaik voltak (1590-ig, Batthyány haláláig), s ez alapján több-kevesebb pontossággal meg lehetett határozni, mikor készülhettek az egyes datálatlan számlák: ennek a vizsgálatnak az eredményeit foglalom össze az alábbiakban, a lehető legtömörebben.

Aubry egyik Bécsből keltezett számlájának (BL 1078) datálás szempontjából releváns művei közül ötnek a legkorábbi kiadása 1570–72 közé esik;²⁴ ötöt csak²⁵ 1572-ben adták ki;²⁶ a Németújváron vagy az OSZK-ban fennmaradt példányok közül négy 1572-es,²⁷ egy pedig 1571-es²⁸ kiadású. (A többi mű egyetlen vagy legkorábbi kiadása túl korai ahhoz, hogy segítsen a datálás meghatározásában.) Ez alapján a számla kelte 1572-re vagy esetleg 1573-ra tehető. Az ilyen meghatározásoknál elvileg lehetséges még későbbi évszám (pl. elképzelhető, hogy egy frissen beszerzett, újonnan megjelent könyvekből álló készletet csak évekkel később tud elküldeni a kereskedő), ám nem valószínű, különösen nem Aubry esetében, akire – számlái tanúsága alapján – jellemző volt, hogy nagyrészt friss kiadású könyveket küldött.

Aubry másik datálatlan számlája (BL 1080)²⁹ két részből áll, és az első részről eddig tudomást sem vett a szakirodalom. A kezdő sor, *Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg* után valójában egy 17 tételes rész következik, mely megfelel Aubry 1573 okt. 31-i számlája (BL 1074) 17 tételének. A BL 1074 kísérőlevele alapján egyértelmű, hogy akkor küldte először a számlát a 17 tételről, majd pedig – nyilván, mivel Batthyány nem fizetett azonnal – elküldte még egyszer, az azóta

²⁴ BBB 194: kiadások 1572-től; App. 2: 1571-től; BBB 204: 1572-től; App. 3: 1571-től; BBB 207: 1570-től.

²⁵ Batthyány haláláig; a továbbiakban is így értendő, ha „egyetlen” kiadásról van szó.

²⁶ BBB 195, 196, 198, 205, 210.

²⁷ BBB 189, 190, 191 (OSZK), 203.

²⁸ BBB 202.

²⁹ Hiányos kiadása IVÁNYI 1983, i. m. 430; BBB 230-tól.

rendelt könyvtételekkel együtt, néhol kicsit rövidebben jelölve meg a címeiket. A két számla műcímközlései közt nincs akkora különbség, hogy ez zavaró lenne, vagy új eredményekre vezetne, de azért három esetben jelentősen eltérnek a címközlések, és az új címváltozatok megerősítik az eddigi azonosításokat.³⁰ (Az árak mindkét számlán ugyanazok.) A 17 tétel árának összegzése után következik az a 10 tétel, melyet már Iványi is közölt. Iványi (és nyomában Barlay, ill. a BBB) nyilván azért nem közölte a számla első részét, mert gyakorlatilag azonosnak tekintette az 1573. októberi számlával, de legalább jelezhetne volna a kihagyást. A BL 1080 datálását nagyban segíti az új információ: pár hónappal 1573. október 31-e után küldhette eme újabb számlát Aubry. A tíz új tétel kiadásainak vizsgálata szerint sem sokkal későbbi a számla: mind a tíz tétel köthető 1572-höz vagy '73-hoz. Kettő könyv 1573-ban jelent meg először,³¹ egy könyv csak 1572-ben,³² két könyv németújvári példányai 1572-es, ill. '73-as kiadásúak,³³ és a többi, korábban megjelent könyvnek van 1573-as kiadása is.³⁴

Mindent egybevéve 1573 végére vagy '74-re datálható a számla. Egyébként a két számlának vannak párhuzamba állítható tételei: Beza egy-egy műve,³⁵ vagy a paracelziánus orvoslást vitató művek.³⁶ A *Pour Monsieur Bathiani enuoye a Prespurg* sor nem a számla pozsonyi keltét jelenti,³⁷ hanem hogy Batthyány Pozsonyban levő követének kell megkapnia. Könnyen lehet, hogy arról a Schaller Farkasról van szó, akit az 1573. októberi misszilisben és még több másikban említenek, és akiről még lesz szó később.

Hiller számláit nehezebb datálni, elsősorban azért, mert ő kevésbé gondosan tüntette fel a könyveket, rövidebb címekekkel és hanyagabb kézírással. A BL 19375-ös számla 27 tétele között például sok a rejtélyes, egy-két szavas, nehezen olvasható cím. Bár a nyolc, eddig azonosítatlan tételből négy esetben sikerült megállapítani, hogy mely műről vagy művekről lehet szó, ezeknek is, mint a már ismerteknek, az 1560-as vagy korábbi években is volt kiadásuk. Két támpontunk van csupán: Paracelsus *De spiritibus planetarum*át (nem „plantarum!”) csak

³⁰ *Assertio Szegedini de Trinitate 8°* (vö. BBB 26); *Letre de P. Martyr 8°* (vö. BBB 29, de lásd az alábbi megjegyzést); *4-a pars Erasti* (vö. BBB 34). Ami a Petrus Martyr művet illeti, Iványi és a BBB 29 átírása rossz, *litere...* helyett valójában az áll ott, hogy *Lre* (összevonás jelével) *du Sr P. Martir in 8°*: a két címváltozatból egyértelmű, hogy ezek franciául írt tételek, a *lre* feloldását a másik címváltozatban szereplő *letre* is megadja, a *du de+le* összevonása (mint a mai franciában), és a *Sr Segnieur*-ként oldható fel. A *lettre*, „levél” szó valóban megfelel a BBB 29-ben megadott Martyr-mű címének (*Épistre...*, „episztola”); ez és a francia nyelv választása megerősíti a BBB 29-ben fő lehetőségként megadott azonosítást, és tárgyaltanná teszi a BBB 29-ben felvetett további lehetőségeket a *litere* kapcsán.

³¹ BBB 236, 239.

³² BBB 237.

³³ BBB 231, 234.

³⁴ BBB 230, 232, 233, 235, 238.

³⁵ BBB 27 és 239.

³⁶ BBB 34 és 234.

³⁷ Mint BARLAY 1977a, i. m. 166.

1571-ben adták ki (BBB 293 transcr. corr.), és Kaspar Peucer divinációk fajtáit tárgyaló könyvének (BBB 299) egy 1572-es kiadása maradt fenn Németújváron. Valószínűleg az 1570-es évek elején, legeslegkorábban 1571-ben keletkezett a számla. Az újonnan azonosított tételeknek az az érdekessége, hogy ezekkel együtt Batthyány könyvtárának egy új, eddig nem emlegetett területe kezd körvonalazódni: a gazdálkodás és ezzel kapcsolatos állat- és növényvilág. Találunk könyvet a növényekről (*Pflanzbüchlein...*), háziállatok orvoslásáról (*Vieh Artzney...*), a puska használatáról (*Büchsenmeysterei...*), vagy a földművelésről (*Feldbau...*).³⁸ Nem csodálkozhatunk azon, hogy a családi birtokállományt 1570-től, Batthyány Kristóf halála után fokozatosan átvevő ifjú főúr (illetve környezete) fontosnak tartotta efféle művek beszerzését. Ide is kapcsolhatók a naptárak, amelyek több 1570-es évekből származó számlán is szerepelnek. A kalendáriumokat a kora újkori élet számos területén használták,³⁹ ezek egyike a gazdálkodás volt: nemcsak az időmeghatározásban segített, hanem sokszor hasznos tanácsokat is tartalmazott a gazdálkodásra vonatkozóan. Csak a *kalender*, kalendárium elnevezésű tételeket figyelembe véve összesen 86 naptár szerepel négy Hiller-számlán,⁴⁰ s ezek csak a könyvszámlákon fennmaradt kalendáriumok:⁴¹ nyilván nem csak magának Batthyánynak volt szüksége erre a rengeteg naptárra, köztük parasztnaptárakra is.

Hiller további öt datálatlan számlája közül négy többé-kevésbé datálható a fent bemutatott módszer alapján. A BL 19374-es számla 1572-ben vagy nem sokkal ezután születhetett,⁴² a BL 19373-as valószínűleg 1572-ben vagy '73-ban,⁴³ a BL 19371-es (melynek dátuma a hónap, nap szintjén ismert: augusztus 17.)

³⁸ App. 17, 18, 19, 21.

³⁹ Lásd DUKKON Ágnes, *Régi magyar kalendáriumok európai háttérben*, Bp., ELTE, 2003.

⁴⁰ BL 19367, 19371, 19373, 19376. Néhány tételen a kalendáriumok nyelve vagy kiadásuk helye is fel van tüntetve. Ezek a nyelvek a latin, magyar, és német, a horvát nem: a BL 19376 egyik kalendárium-tételének átírása nem „10 Croata kalender” (BBB 105 transcr. corr.), hanem *10 Craca kalender*, mely Krakko (németül Krakau, latinul Croca) városára utal, ahol sok magyar nyelvű kalendáriumot is kiadtak. BL 19371 egyik tétele nem *8 Schreib kalender*; hanem csak *3 Schreib kalender* (BBB 223 transcr. corr.).

⁴¹ Levelekben is szó esik vásárolt kalendáriumokról, lásd pl. Aubry 1573-as (BL 1074) vagy Clusius 1579-es (BL 8020) levelét.

⁴² A számla lehető legkorábbi dátumát meghatározó mű HOLTZHEUSER, *Neue Geschichte vom Zorn und Güte Gottes* című műve (BBB 178), mely 1572-ben és '73-ban jelent meg; három mű az 1570 körüli évekhez köthető (App. 8 1569-ben jelent meg, BBB 183 1570-ben, BBB 182 németújvári példánya 1568-as), a többi mű első kiadása ennél korábbi, vagy nem azonosítható maga a könyv.

⁴³ A levélben említett *Cronung* nyilván Rudolf koronázására utal. Valószínűleg nem a császárrá koronázására, ahogy Iványi gondolta (1983, i. m. 429): ez a messi Regensburgban zajlott le 1575. november 1-jén, míg a magyar közéletben sokkal meghatározóbb volt Rudolf magyar királlyá koronázása 1572. szeptember 26-án, Pozsonyban. A számla 1572 végi/1573-as keltét megerősíti az egyetlen cím szerint szereplő mű vizsgálata. Az eddig alaposan félreolvasott tételt sikerült beazonosítani: ez a *Fons Vitae* magyar fordítása (App. 7), melyet először éppen Bécsben, 1572-ben adott ki Stainhofer (RMNy 308B). A következő kiadás (RMNy 337B) már 1574-es, debreceni. További kiadások: RMNy 373, 453, 623.

1573-ban vagy nem sokkal ezután,⁴⁴ a leghosszabb, 40 tételes Hiller-számla pedig (BL 1079) 1586-ban vagy pár évvel később.⁴⁵ A BL 19376 datáláshoz nincs elég támpontunk (bár valószínűleg a '70-es évekre tehető⁴⁶). Widmer egyetlen fennmaradt számlájának (BL 52216) datálásában pontatlan volt az eddigi kutatás, Iványi 1584-re tette,⁴⁷ a BBB-ben pedig „1584 (oder 1585?)” szerepel.⁴⁸ Ez egy összetett, több szállítmányt egyesítő számla, melynek első sorában (*Lauff Deo...*) valóban 84 (1584) szerepel, a számla közepén viszont 86 olvasható (BBB 110 után, *Den 15 Martii...* előtt), és e második rész dátumai (márc. 15., júl. 25., márc. 17., márc. 28.) is nyilván 1586-ra vonatkoznak. Ezt megerősíti, hogy a számla második felének egyik műve 1586-ban,⁴⁹ és több műve 1585-ben⁵⁰ jelent csak meg.

A fennmaradt számlákon kívül vannak olyanok is, melyeknek tartalmát nem, de létezését és dátumát ismerjük, mert az adott levélben egy korábbi számlára történik utalás.⁵¹ Hiller egyébként négy fennmaradt, számla nélküli levele közül háromban Batthyánytól a tartozása kifizetését kéri, máskülönben szívélyes lehetett a kettejük közti viszony. 1571. március 13-i levelében például a felesége süttötte süteménnyel kedveskedik Batthyáynak, és kilátásba helyezi, hogy egyszer személyesen látogatja meg.⁵²

⁴⁴ A számlán van egy olyan műcsoport, mely biztosan azonosítható egy Németújváron fennmaradt kolligátummal: a BBB 217 négy műve már a számlán is egybekötve szerepel (egy ár tartozik hozzá). A négy közül a legkésőbbi kiadású Holtzward 1573-as *Eikones-e*, ez tehát a számla *terminus post quem*-je.

⁴⁵ A datálást leginkább meghatározó mű Sebastian Verro dogmatikai műve (BBB 273), mely csak 1586-ban jelent meg; ezen kívül több más mű is 1583–85 között jelent meg (BBB 250: 1583; BBB 272: 1584–86; BBB 279: 1585), több műnek van 1585-ös kiadása is (BBB 274, 275 stb.), és BBB 247-nek is egy 1585-ös kiadása maradt fenn Németújváron.

⁴⁶ A számlán csak négy tétel azonosítható egyetlen művel, ebből háromnak (BBB 160, 161, 162) nincs a '60-as éveknél későbbi kiadása, Palingenius *Zodiacus vitae*-jének (BBB 165) pedig rengeteg kiadása volt. A *Sterbbüchlein* (BBB 166 transcr. corr.) szinte biztosan az 1573-ban és '77-ben megjelent, BBB által megadott Garcaeus-mű, Gaspar Güthel *Das sterbb Büchlein*ja (VD16 G 3995) 1539 óta nem jelent meg, de mindez nem nyújt elegendő alapot a datáláshoz.

⁴⁷ IVÁNYI 1983, i. m. 421–423.

⁴⁸ BBB 81–123.

⁴⁹ App. 28.

⁵⁰ BBB 112, 115, 117.

⁵¹ Számlára utaló levelek: Hiller, 1571. febr. 23., BL 19368, IVÁNYI 1983, i. m. 411–412 (utalás 1570. jún. 13-i számlára); Hiller, 1571. márc. 5., BL 19369 és márc. 13., BL 19370, IVÁNYI 1983, i. m. 412–413 (korábbi számla kifizetésének kérelme, ill. kifizetés nyugtázása); Hiller, datálatlan, BL 19372, IVÁNYI 1983, i. m. 430 (korábbi számla kifizetését kéri); Aubry, 1574 jún. 18, BL 1075, BARLAY 1977a, i. m. 161–2 (korábbi számla kifizetéséről, a mellékelt csomagban könyvek); Aubry, 1576 márc. 8, Iványi átírása: IVÁNYI 1983, i. m. 417–418 (mellékelt csomagban könyvek, magára a számlára nincs utalás).

⁵² BL 19370, IVÁNYI 1983, i. m. 413.

A könnyebb áttekinthetőség végett táblázatban foglalom össze az egyes könyvkereskedők fennmaradt számláit, a levéltári jelzetek feltüntetésével (a datálatlan számlák kikövetkeztetett, valószínű idejét dőlt betűvel közlöm):

Levéltári jelzet (BL)	A számla írója	Dátum	A tételek száma/ darabszám	A mű-címek száma	Kiadás ⁵³	BBB szám
1073	Jean Aubry	Bécs, 1571. dec. 14.	12	12	Iványi 414	9-
1078	Jean Aubry	1572/73	23	23	Iványi 427	188-
1074	Jean Aubry	Bécs, 1573. okt. 31.	17	17	Iványi 415	18-
1080	Jean Aubry	1573 vége/1574	17 + 10/11	17 + 10	csak a második rész: Iványi 430	csak a második rész: 230-
1076	Jean Aubry embere ⁵⁴	Bécs, 1577. okt. 21. (több részből áll, első dátum febr. 27)	72	72	Iványi 419	35-
elvesztett	Jean Aubry	Több részből áll, első dátum 1586. okt. 30., utolsó 1587. jan. 7.	13	13	Iványi 423	124-
1077	Jean Aubry embere	Bécs, 1588. jún. 23.	16	16	Iványi 425	137-
19367	Erhardt Hiller	Bécs, 1570. ápr. 22.	8/16	4	Iványi 412	1-
19373	Erhardt Hiller	1572 vége/73	4/32	1	Iványi 429	226-
19374	Erhardt Hiller	1572 vagy pár évvel később	19	19	Iványi 426	170-
19371	Erhardt Hiller	1573 vagy pár évvel később (aug. 17.)	18/49	11	Iványi 428	211-
19375	Erhardt Hiller	'70-es évek eleje	27	27	Iványi 432	280-
19376	Erhardt Hiller	Valószínűleg '70-es évek	17/44	9	Iványi 426	153-
1079 (!)	Erhardt Hiller	1586/87	40	40	Iványi 431	240-
52216	Erhardt Widmer	1586 (több részből áll, 1. dátum 1584, később 1586-os dátumok)	44	41	Iványi 421	81-

A könyvszámláknak nem minden tétele utal konkrét mű címére, ezért érdemes a tételek és műcímek számát megkülönböztetnünk (a 15 számla összesen 340 tételt, de csak 315 műcímet⁵⁵ tartalmaz; ebbe nincs beleszámolva a duplán elküldött 17 tétel, melyről fentebb volt szó). Egyrészt bizonyos tételek csak az adott

⁵³ Iványi = IVÁNYI 1983, i. m. (sok helyen pontatlan átírással).

⁵⁴ A számlán a kéz más, mint Aubry írása; a német szavak és rövidítések alapján német lehetett Aubry embere. Lásd még BL 52585 („Wylich” Farkas levele).

⁵⁵ Van olyan azonos című, több kötetes mű, amelynek egyik kötete az egyik, másik kötete egy

könyv(ek) műfaját, típusát nevezik meg (pl. kalendáriumok, *prognostica*, *allerlei disputationes*, *tractenlein* stb.), és ezek gyakran több példányos tételek (ezért van a táblázatban adott esetben a darabszám is feltüntetve, vagyis hogy ténylegesen hány dolgot tartalmaz a lista).⁵⁶ Másrészt nemcsak írott műveket találunk a listákon: a 16. századi könyvkereskedők különböző tárgyakkal is kereskedtek (íróeszközök, képek, fűszerek stb.). Ha szakítunk azzal a paradigmával, hogy csak könyvekre, nyomtatványokra utalhatnak a könyvszámlák, új értelmet nyernek bizonyos tételek. A BL 19376-os Hiller-számlán szereplő *Wurtzenlein fur die kramp* (BBB 167 transcr., id. corr.) orvosi célra, görcs oldására használt gyökérre utal, az ezt követő *osterreihische krigen armung* (BBB 168 transcr. corr.) pedig osztrák páncélra vagy fegyverre, de nem igazira – ehhez túlságosan alacsony az ára (2 forint) –, inkább játékról lehet szó. A BL 19373-as számlán szereplő *5 Turckischen Kayser hoffgesin abgemalnt* a török szultánnak valamiféle „lefestett udvaroncait” jelenti, és legvalószínűbb, hogy festett képekről, például fa- vagy rézmetszetekről van szó (utóbbira BBB 226 lehetőségként utal); ugyanez vonatkozhat a BL 19371-es (szintén 1573 körüli) számla *1 Gemalnt estaetl(?)* tételére (BBB 224 transcr. corr.; olvasata és jelentése bizonytalan). Batthyáynak egyébként több olyan könyve volt, amely tele van korabeli embereket ábrázoló képekkel: *Heldenbuch* (App. 22), *Gynaecium, sive Theatrum mulierum* (BBB 131) s így tovább. A BL 1078-as Aubry-számla *1 Figure du meurtre de L Amiral* tételét (BBB 201) eddig könyvekkel próbálták azonosítani.⁵⁷ Ismerve Batthyány hugenották iránti vonzalmát, az „admirális meggyilkolásáról” legelőször Coligny admirális Szent Bertalan-éji meggyilkolása jut eszünkbe, és ez az 1572. augusztus 24-i dátum illik is a számla 1572/73-as datálásához. A korabeli francia *figure* szó ábrázolást is jelent, és a gyilkosságot ábrázoló képről lehet leginkább szó, annál is inkább, mert e tételnél nincs megjelölve formátum, mint a tételek többségénél (*folio*, *4to* stb.).⁵⁸ (Batthyány később is érdeklődött Coligny élete iránt.⁵⁹) Küldtek Batthyáynak speciális tárgyakat is: Widmer számlájának egyik, két könyvtétel közötti szövegében egy elküldött *Purst Rhorról* (= *Burstrohr*) esik szó (BBB 110 után, transcr. corr.: ... *geschigt ein Purst Rhor pro 6 daller*), mely a vadásznak egy korabeli eszköze volt.

Mivel Hiller egyik számlája legkorábban 1586-ból származik, bizonyítást nyert, hogy Aubryhoz hasonlóan ő is hosszú távú kapcsolatban állt a magyar

másik számlán jelenik meg (Beza *Tractatus theologicusa*), ezeket az összesítésben külön műcímeknek vettem.

⁵⁶ Itt most nem vettem figyelembe azt, hogy több mű már a számlán is egybekötve, kolligáltumként szerepel.

⁵⁷ Lásd MONOK 2006, i. m. 194.

⁵⁸ Ára pedig egybe van számolva az előző tételével.

⁵⁹ Aubry 1576 márc. 8-i levelében (IVÁNYI 1983, i. m. 418) sajnálatát fejezi ki, amiért nem tudta megszerezni a *Vita Admiralii Castilionaei* c. könyvet. Ez Jean de Serres Colignyőről (Châtillon-sur-Loing uráról) szóló műve: *Gasparis Colinii Castellonii, magni quondam Franciae amiralii vita*, [Genf, Eustache Vignon,] 1575.

mágnással. Az eladott könyvek számát tekintve is körülbelül ugyanolyan fontos kereskedőpartner lehetett Batthyány számára, mint Aubry, és persze ő is járt más városok könyvvásárára beszerző utakra (pl. Augsburgba).⁶⁰ Hiller egyébként 1581-ben saját költségén kinyomatta Werbőczy Tripartitumát is,⁶¹ nyilván a magyar piac számára, könnyen lehet, hogy Batthyány számára.

Ami általában a számlák időbeli eloszlását illeti, érdekes, hogy kilenc számla származik a '70-es évek első feléből, a Rudolf császársága előtti időszakból, és csak öt az ezt követő jóval hosszabb, 1575–90 közti időszakból (a számla nélküli levelek esetében 4:1 ez az arány). A fennmaradás esetlegessége miatt nem vonhatunk le ebből messzemenő következtetéseket, mindenesetre könnyen elképzelhető, hogy az ellenreformáció és cenzúra fent ismertetett erősödése, a könyvkereskedők vegzálása Batthyány esetében (is) a könyvforgalom némi csökkenéséhez vezetett. Már a '70-es évek első feléből van néhány titkolózásra, elővigyázatosságra utaló adat a könyvkereskedők missziliseiben.⁶² A kereskedők hamar megbizonyosodhattak Batthyány megbízhatóságáról, mert akkor és később is küldtek protestáns szellemiségű műveket; ugyanakkor katolikus szellemiségűek is akadnak bőven (ez Batthyány köztudott felekezeti nyitottságát is tükrözi). Widmer 1584/86-os számlájáról például három újabb teológiai mű azonosítható be: Sziénai Szent Katalin latinra fordított *Dialógusai*, Abraham Nagelnek egy 1582-es csodálatos eseményt leíró *Unser liebe Frau zu Flochbergje*, és a jezsuita Georg Scherer vitairata, az *Ob es wahr sey Daß auff ein Zeit ein Bapst zu Rom Schwanger gewesen...*⁶³ Mindhárom mű egyértelműen a katolikus oldalhoz köthető (e számlán a már azonosított teológiai művek között mindkét irányzat képviselteti magát, vitairatból magából is több van). Nem feladata e tanulmány-nak a könyvtár felekezeti szempontú vizsgálata; mindenesetre a Batthyány család és -udvar protestáns vonatkozásainak kutatásába (a Beythék tevékenysége, a pro-

⁶⁰ BL 19368, 1571. febr. 28-i levél. Egy másik levélben Linz is szóba kerül, de nem tudjuk, Aubryra vagy Hillerre utal a Pistolotius 1570. júl. 7-i levelében (IVÁNYI 1983, i. m. 400) szereplő *bibliopola*, aki a linzi vásárban (*in nundinis Lyncensibus*) járt.

⁶¹ Bécs, Lenhart Nassinger, *sumptibus vero Erhardi Hilleri* (BACHLEITNER et al. 2000, i. m. 36).

⁶² Aubry 1574. jún. 18-án küld egy *Dialogue françois*-t, mely, mint mondja, más művekkel együtt biztosan tetszeni fog Batthyánynak; de nyomatékosan kéri őt, ne árulja el, ki küldte a könyvet, baja származhat belőle, tiltott műről lehet szó; ezután franciaországi hírekkel folytatja Aubry (BL 1075; BARLAY 1977a, i. m. 161–162). Már Barlay utalt rá, hogy az egyre inkább protestánsellenes Habsburg-hatalom készíthette titkolózásra Aubryt (BARLAY 1977a, i. m. 158 és 161–162). Ennek megfelelően akár az is elképzelhető, hogy a *Le Réveille-Matin des François... Dialogue second du Réveille-Matin des François...* című, dialógusokban írt hugenotta pamflettről van szó, melynek számos kiadása volt 1574-ben. Hillernek több misszilisében szerepelnek meg nem nevezett kisebb értekezések (*himit schick ich E[uren] G[naden] ain kleines tractelein*, BL 19370; *klein tractelein* az egyik számla utolsó tétele, BL 19376, BBB 169 transcr. corr.): ezek sokféle értekezések lehetnek, mindenesetre a szóhasználat erősen emlékeztet a bécsi hatósági jelentések és egyéb, cenzúrára vonatkozó források szóhasználatára, melyekben a protestáns szellemiségű írásokra nagyon gyakran használják a *traktätlein* és hasonló értelmű szavakat (lásd WIEDEMANN 1873, i. m.).

⁶³ App. 25, 26, 27.

testáns menekültek befogadása stb.) a jövőben jobban bele kell vonni maguknak a könyveknek és a mögöttük álló könyvkereskedelemnek a vizsgálatát.

Humanisták, természettudósok, familiárisok könyvtárgyarapító tevékenysége

Batthyány nívós könyvtárának létrejöttéhez valójában a *res publica litteraria* számos, vele kapcsolatban álló tagja hozzájárult. A nyugati – főleg bécsi – kapcsolatokat tekintve elsősorban humanistákról és természettudósokról van szó (sokan mindkét kategóriába besorolhatók), közülük többeket vizsgált már a szakirodalom Batthyány kapcsán, és általuk adott, javasolt könyveket is említettek. Az eddigieknél azonban több példát lehet felhozni ilyen-olyan könyvgyarapító tevékenységre, eddig nem említett emberektől is; látnunk kell, milyen változatos módokon, mennyiféleképpen járulhattak hozzá e Batthyány körüli literátusok a könyves kultúra felvirágzásához. A bécsiek közül Elias Corvinus⁶⁴ kell első helyen említenünk, aki humanista költő, bécsi egyetemi tanár és alkimista volt, és Batthyányhoz írt levelei bensőséges kapcsolatáról árulkodnak. Más bécsi tudósok könyvközvetítő szerepe is fontos volt, az eddig ismertnél fontosabb. Ide tartozik az olasz Nicolaus Pystalotius (Pistalozzi/Pestalozzi) doktor, aki Nádasdy Ferencen kívül Batthyányt is orvosi tanácsokkal látta el, és Bécsben Corvinusszal, Istvánffy Miklóssal is kapcsolatban állt; Carolus Clusius, az akkori Európa leghíresebb botanikusa, aki más természeti diszciplínákban is jártas volt; fennmaradt egy-egy érdekes, könyvekkel kapcsolatos levél a könyvtáráról is híres Zsámboki Jánostól, Paulus Florenius protestáns teológustól, vagy Stephan Schlachter poétika- és retorika-professzortól. E bécsiekkel átfedésben van egy másik hálózat: az alkimistáké, akik gyakran emlegettek, javasoltak, kölcsönöztek, szerettek egymásnak témába vágó könyveket. Ismert Batthyány együttműködése Elias Corvinusszal, Johannes Homelius pettauai és marchburgi⁶⁵ orvossal, Felician von Herberstein stájer főúrral,⁶⁶ ám ez az alkimista kör is tágabb volt az eddig ismertnél, ide tartozott például egy másik stájer nemes, Balthasar Wagner is.⁶⁷ A Batthyány- és Nádasdy-udvar kapcsolatának könyves vonatkozásai (is) kevésbé kutatottak, és Zrínyi György tisztartóinak könyvközvetítő szerepét Batthyány felé szintén inkább csak említi a szakirodalom,⁶⁸ ezekről, illetve a nyomdász Jo-

⁶⁴ A kutatásban elhanyagolt Corvinusról a legrészletesebb életrajz még mindig HARTL, Wenzel, SCHRAUF, Karl, *Nachträge zum dritten Bände von Joseph Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität, Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520–1565*, Wien, Holzhausen, 1895, 313–331. Lásd még elsősorban BARLAY 1977a és 1979, i. m. ill. BOBORY 2009, i. m.

⁶⁵ Régen stájer városok, ma: Ptuj és Maribor (Szlovénia).

⁶⁶ Róluk és Pystalotiusról nagyon kevés a szakirodalom; rövid összefoglalást nyújt BOBORY 2009, i. m. 63–68.

⁶⁷ Őt fennmaradt levelének (BL 51893–51897) szinte mindegyike érint alkímiai témákat.

⁶⁸ MONOK István, *A magyarországi főnemesség könyvgyűjtési szokásai a XVI–XVII. században = CaféBábel*, 1994, 4, (14), 63.

hannes Manlius viszonylag jól feltárt tevékenységéről itt most nem lesz szó, az alábbiakban a nyugati országhatáron túli kapcsolatokra koncentrálok. A Batthyány körüli könyves tevékenységek sokféleségét, a *res publica litteraria* könyveket életető légkört kívánom érzékeltetni, és egy-egy tevékenység típusra csak néhány példát hozok fel a sok közül.

A fenti humanisták/természettudósok konkrét művekre utaló leveleiben általában csak egy-két könyvről esik szó, de ezek az utalások több szempontból is sokatmondóbbak lehetnek, mint a könyvszámlák listáinak egy-egy tétele. Egyrészt kontextusba ágyazva jelennek meg, információt nyerhetünk arról, ki és mit csinál a könyvvel, miért említi stb., másrészt sokszor jobban lehet ezekből Batthyány személyes érdeklődésére következtetni, akár Batthyány könyvtárába kerülő könyvről van szó, akár nem. Öröndetes módon ezeknek a leveleknek az összegyűjtése már elkezdődött (a BBB-ben, Bobory Dóra összeállításában); ezt a munkát folytatni kell. Egyrészt további, könyvekre utaló leveleket is lehet gyűjteni (egy-két eddigi azonosítás pedig korrekcióra szorul,⁶⁹ illetve néhol bizonytalan, könyvről van-e szó egyáltalán):⁷⁰ ilyenek szerepelnek e tanulmány Függelékének második részében, s további kutatások nyilván tovább növelhetik majd a listát.

Másrészt, mivel Batthyány könyvtára a téma, meg kell különböztetni azokat az utalásokat, ahol valószínűleg a könyvtárba ténylegesen bekerülő műről van szó, a más jellegű utalásoktól. A BBB-ben összegyűjtött utalások több mint felénél erősen kétséges, hogy a könyv végül Batthyány könyvei közé került-e,⁷¹ mint említettem, a könyves kultúra szempontjából az ilyen utalások is fontosak, ezekre és még további utalásokra látunk majd példákat az alábbiakban, a Függelékben azonban csak a könyvtárat szinte biztosan gyarapító, újonnan azonosított (vagy újraazonosított) művek szerepelnek.

Sok esetben egyértelmű, hogy bizonyos műveket Batthyány kérésére keresett valamely humanista, könyvügynöki⁷² szerepkörben. Tipikus példát nyújt Elias Corvinus 1572. február 26-i levele: „a könyvekkel, melyeket meg kellett vennem, így áll a dolog: azt a német dialógust [margójeget: az anabaptisták ellen] nyolc napon belül meghozza a könyvkereskedő; a *De rebus Gallicis* első kötete nincs meg neki, de húsvétra ígéri a teljes művet.”⁷³ A dialógus nyilván Valentin Voith anabaptistaellenes *Ein sehr Lustig Colloquium oder gesprech...-je*

⁶⁹ App. 31, 32.

⁷⁰ BBB 646 nem könyv, BBB 670 is bizonytalan.

⁷¹ BBB 651–655, 661–663, 665–667, 669. Ezek közül két utalás átírása rossz: BBB 654 transcr. corr.: *Libros 28 bonorum* (nem „baronum”) *authorum accepi*; BBB 666 transcr. corr., id. inc.: *accepi libros meos una cum epistola Magnificae Dominationis Vestrae. Placet mihi eiusdem [Batthyányé] iudicium[.] Cardanus iuvenilem eloquentiam ambitione quadam hoc opusculo notam facere voluit, nec curavit quam vere, modo verbose scriberet.* Nem tudható, Cardanus mely művéről van szó.

⁷² Ugyanakkor félrevezető lenne expressis verbis könyvügynököknek nevezni a szóban forgó humanistákat, akik még sok más szerepet betöltöttek Batthyányhoz fűződő kapcsolatukban (alkímista partner, orvos, hírközvetítő stb.)

⁷³ BL 8064: *De libris quos emere debbam, sic se res habet: Germanicum illud colloquium*

Jézus és Péter apostol között⁷⁴ (App. 31); a *De rebus gallicis* következő, március 3-i levele szerint sikerült megszereznie, és bizonyára ez Jean de Serres ma Németújváron fennmaradt műve (lásd BBB 647 és 68). Egész listákat is küldött Batthyány a bécsi „klienseknek” (valóban patrónus–kliens viszonyra emlékeztető módon), legalábbis Corvinus 1572 dec. 13-i levelében azt írja, „Propatics [Batthyány familiárisa] közvetítette a parancsot, hogy nyissam ki a Pistalotius doktortól átküldött (mivel ő városon kívül volt) levele(ke)t, melyben megtaláltam a könyvkatalógust, és Nagyságod könyvek megvételére és bekötésére vonatkozó kívánsága teljesült.”⁷⁵

Vagyis nem csak egy-egy könyv esetében közvetíthettek a literátus ismerősök Batthyány és a könyvkereskedő (sőt könyvkötő) között. Azt is sejteti a mondat, hogy Pistalotius hasonló nagyságrendben kaphatott könyvbeszerzői feladatokat a '70-es években, mint Corvinus. 1570. július 7-i levelében⁷⁶ közli Pistalotius, hogy nincsenek meg Bécsben a korábbi levelezésben említett Gessner-művek, de a könyvkereskedő (Hiller vagy Aubry?) igyekszik beszerezni őket. 1571. június 21-i levele⁷⁷ szerint még mindig hiányoznak e művek; a levélben már konkrétan említi Gessner „állatokról, halakról és madarokról szóló könyveit”⁷⁸, és túl drágának találja a könyvkereskedő előzetes árajánlatát. 1577. május 4-i levelében arról értesíti Batthyányt, hogy „a könyvkereskedő azt mondta, az Ó- és Újtestamentum katolikus magyarázatát, egy bizonyos Mardoratusól [valójában: Marloratus], már odaadta Nagyságodnak, ezenkívül egy ilyen vastag könyvet nem is lehet egy nap alatt bekötni”⁷⁹. Vagyis Batthyány megint Pistalotiuson keresztül keresett egy művet. A mondat pontos értelmezéséhez nincs elég információnk;⁸⁰

[a margón: *contra anabaptistas*] *intra octiduum bibliopola afferetur: De rebus Gallicis tomum primum non habet: sed integrum exemplar ad pascha affuturum promittit.*

⁷⁴ Valószínűleg a strasburgi, 1569-es kiadás.

⁷⁵ BL 8068: *Literas illas D[octore] Pistalacio transmissas (quoniam ille extra urbem abiit) iussus fui a Propaticis aperire, ubi catalogo librorum invento [kiemelés az eredetiben], satisfactum est Mag[nificentiae] V[est]rae in libris coemendis et ligandis.*

⁷⁶ Csak IVÁNYI átirásában (1983, i. m. 400): *Libros Gesneri iam prioribus literis ad magnificentiam vestram scripseram hic Viennae non reperiri, sed bibliopola curaturum se dicebat, ut in nundinis Lyncensibus emerentur, si eo praetio Magnificentia vestra habere eos valet, mihi tamen huius rei deliberatio ad adventum Magnificentiae vestrae reiicienda videtur...*

⁷⁷ Csak Iványi átirásában (1983, i. m. 401): *Bibliopola libros illos Gesneri de Animalibus, piscibus ac avibus non habet, se curaturum dicit, si optarit habere, sed nimia praetio venundari affirmat, nempe quindecim florenis, non lustratos, viginti vero lustratos certe nescio, sed quomodo-cumque sit, tanti meo consilio emere non debet.*

⁷⁸ Conrad Gessner svájci természettudós műveiről lehet szó: *Icones animalium...* (Zürich 1560, VD16 G 1727), vagy a német nyelvű *Tierbuch...* (Zürich 1563, VD16 G 1728); *Icones avium omnium...* (Zürich 1560, VD16 G 1733); *Fischbuch...* (Zürich 1563, VD16 G 1741).

⁷⁹ Csak IVÁNYI átirásában (1983, i. m. 405): *Catholicam expositionem veteris et novi Testamenti, Mardorati cuiusdam, dixit Bibliopola vestrae magnificentiae dedisse et praeterea una die tam crassus liber compingit non potest.*

⁸⁰ A csak Iványinál fennmaradt mondatnak nem látjuk a szövegkörnyezetét, és az átirásban

annyit tudunk, hogy az említett Augustin Marlorat-nak legalább egy Újtestamentum-magyarázata (bekötve) eljutott végül a magyar főúrhoz, szerepel Aubry 1577-es számlájának május 24-én elküldött tételei között (BBB 66).

Máskor a humanista/természettudós a saját kezdeményezéséből küldött könyvet Batthyánynak: Clusius például azt újságolja a Bécsből 1578. június 2-án elküldött levelében, hogy talált és most elküld egy művet, mely Thurneysser „értekezéseit és fantáziáit” tartalmazza az üstökösről.⁸¹ Ez nem lehet más, mint Leonhard Thurneyssernek, a brandenburgi választófejedelem természettudósának jelentése az 1577. október 19-i üstökösről (App. 30). Természetesen a saját műveiből is ajándékoztak a magyar főúrnak az ismerős költők és tudósok, de általában bizonytalan, hogy pontosan mi és milyen formában érkezett, és mi kerülhetett a könyvtárba.

Clusius releváns botanikai műveiről már sok szó esett a szakirodalomban, a kisebb szerzők műveiről annál kevesebb. Stephan Schlachter, a bécsi egyetem poétikatanára 1589. augusztus 20-án írt leveléből kiderül, hogy a grazi *Münzmaister*rel együtt nemrég Batthyánynál járt Németújváron (!), és a szívélyes fogadtatásért hálából egy kis ajándékot küld Ferencnek, az uraság egyetlen, drága fiának:⁸² olyat, amely becsületére válik, és amely tetszeni fog neki, mert szereti a poétikát. Már kinyomtatták a művet Bécsben, tud küldeni Batthyánynak, illetve az egyetemen is tud osztogatni belőle.⁸³ Schlachternek egy műve ismert 1589-ből, a hexameterekben írt, 1589 húsvétján az egyetemen elszavalt *Triumphus Christi* (népszerű műfaj volt ez akkoriban);⁸⁴ mivel azonban többször hangsúlyozza

sem bizhatunk teljesen, amit a *Mardoratus* hibás név is mutat (bár ezt már Pistorius elírhatta). Ha Marlorat Ó- és Újtestamentum-magyarázatainak egy egybekötött és elküldött kötetéről van szó, az ótestamentumi rész Marlorat több műve is lehetett, a leginkább ez: *Bibliotheca expositionum in Genesis, in Psalmos, in Cantica Mosis, Deborae, Hannae, Esaiae XXVI. et XXXVIII., in Dan. IX, in Habae III, in cantica Mariae, Zachericae et Simeonis, in Esaia, Genf, H. Stephanus, 1562–1564.* Az Újtestamentumra lásd BBB 66.

⁸¹ BL 8017: *J'ay recouvré cet jours passez quelques discours et fantasies que Thurneysser á faict sur l'apparition de la Comete, lesquels je vous envoie, si par aventure il vous prenoit la volunté d'employer une heure ou deux a la lecture d'iceux par maniere de Passetemps.*

⁸² Ferenc akkor 16 éves volt, és nyilván a tanára volt Schlachter a bécsi egyetemen.

⁸³ BL 41771: *... in mentem tandem venit, ut interim chartaceo munusculo Ill[ustris] Dominationis V[estris]ae filium unicum et charissimum dominum Franciscum donarem cum quod scirem quicquid in filium honoris collatum esset, id ipsum D[omi]nis Parentibus haud ingratum fore, tum quod mihi bene constaret Dominum Franciscum hocce studio, Poetico scilicet ut plurimum se delectare in eodemque se nunc temporis exercere. Quicquid igitur est, ut V[estris]a Illustris ac generosa Dominatio meliorem in partem accipiat, meque sibi semper commendatum habeat, maiorem in modum peto. Atque hanc gratulationem meam libentius nunc Viennae obtulissem, Impressor autem tam cito expedire non potuit. Exemplaria adhuc aliquot habeo, si V[estris]ae Ill[ustris] Dominationi placuerit, modo certior fiam, statim transmittam, quaedam tamen in honorem Domini Francisci in Vniuersitate nostra distribuam.*

⁸⁴ *Triumphus Christi Celeberrimus Ab Hostibus Infernalibus Reportatus, Carmine Heroico conscriptus, et in Archiducali Collegio Viennae, ipso die Paschali recitatus, Anno M. D. LXXXIX.*

Schlachter, hogy *in honorem Francisci* adományozza a művet, lehet, hogy egy azóta elveszett, Batthyányaknak ajánlott műről van szó.

Elias Corvinus 1573. május 7-i levelében írja, hogy mellékeli Batthyáynak *Carmen de Tilia* című, Radéczy híres hársfájáról szóló epigrammáját, és kíváncsi véleményére,⁸⁵ ugyane levélben felhívja a főúr figyelmét készülő eposzára Hunyadi Jánosról,⁸⁶ fennmaradt 1573. november 14-i levelében Don Juan de Austriáról szóló epigrammája is.⁸⁷ Ezek csak kéziratok, de annak valószínűségét erősítik, hogy küldhetett Corvinus az 1550-es, '60-as években készült kisnyomtatványai közül is. A legérdekesebb azonban 1587. október 10-i levelének egy részlete. Szeretné tudni, elfogadták-e már a „titkár könyvecskéjét a törökök legyőzéséről”, mert ha hitelesen írja le a történeteket, ő is megverselné egy részét Batthyány dicsőségére.⁸⁸ Melyik lehet ez a *libellus secretarii de caede Turcarum*? 1587. augusztus 9-én Zrínyi György, Nádasdy Ferenc és Batthyány Boldizsár nagy győzelmet aratott a török felett Kacorlak térségében, és az eseményről számos, főleg külföldön megjelent prózai, majd verses tudósítás készült.⁸⁹ Az első hazai megjelenésű,⁹⁰ Johannes Manlius monyorókeréki műhelyében kinyomtatott, majd Grazban és Nürnbergben is megjelent prózai tudósítás Zrínyi György (Batthyány sógora) titkárától, Erhard Pöckhlől származott (*Neue Zeitung auß Ungern...⁹¹*), és erre a készülő 10 lapos nyomtatványra utalhatott Corvinus. Nem tudjuk, az ő verse elkészült-e, de a kacorlaci győzelemről szóló sok nyomtatványból kellett hogy jusson Batthyány könyvtárába is. Az ilyen, Batthyányról (is) szóló művekkel, illetve a Batthyáynak ajánlott művekkel (a BBB négyet gyűjtött össze: 641–4) átfedésben van a szerzők által ajándékba adott művek kategóriája. A fenti példák esetében bizonytalan, mely művekről van szó, vagy hogy mi történt velük, hogyan állt hozzájuk Batthyány. Így a Függelékben sem szerepelnek, mindazonáltal érdemes jobban figyelembe venni a jövőben azt a lehetőséget, hogy a humanista, tudós ismerősök művei maguk is jelen lehettek a könyvtárban.

A M. Stephano Schlachter... Poëseos Professore publico, Wien, „Vidua Michaelis Apfelii”, 1589. Mathias Schrexeisennek ajánlva.

⁸⁵ BL 8070; a két Corvinus-epigrammáról lásd BARLAY 1977b, i. m. 351–352.

⁸⁶ A kéziratban maradt eposz Corvinus fő epikus műve; Rudolf magyar királynak ajánlotta, de a témaválasztásban nagyon is közrejátszhatott Corvinus szoros együttműködése Batthyányival. A mű modern kiadása: *Joannis Hunniadae res bellicae contra turcas, Carmen epicum*, szerk. Sárkány Oszkár, Lipcse, Teubner, 1937.

⁸⁷ IVÁNYI Béla, *A körmendi levéltár memorabiliái = Körmendi Füzetek*, 1942, 2, 447-es számú levél.

⁸⁸ BL 8111: *Cuperem scire an iste libellus secretarii de caede Turcarum approbaretur: si enim recte descripsit historiam, possum inde aliquid pro iucunda inventione eligere, ne in tam generoso facinore nostrae Musae sileant. Quod approbet meos lusus, facit V[estra] Mag[nificenti]a ex amore suo, quo me ita obligat, ut in senio rursus ad iuvenilia resiliam.* (Corvinus, mint sok más kortárs humanista, inkább csak ifjúkorában írt verseket.)

⁸⁹ Lásd pl. EKLER Péter, „*Neue Zeitung auß Ungern...*” *Verses tudósítás idősebb Hans Rogel augsburgi műhelyéből Zrínyi György kacorlaci győzelméről (1587) = Lymbus*, 2007, 7–18.

⁹⁰ EKLER 2007, i. m. 7.

⁹¹ RMNy 599; VD16 ZV 20202.

Bizonyos könyvekről csak azt tudjuk, hogy kölcsönadták Batthyányinak, vagy javasolták neki, esetleg csak emlegették. Az ilyen esetekben is benne rejlik a lehetőség, hogy az adott könyvből végül lett Batthyáynak saját példánya: a kölcsönadott könyv nála maradhatott, a levélben megjelölt könyvet később megvehette s így tovább. A Batthyány-levelezés alkímiáról szóló része jó példáját nyújtja annak, hogyan cirkulálhattak a könyvekről szóló és könyvekből vett információk, illetve maguk a könyvek is a könyvkereskedelem hagyományos formáin kívül. A Batthyány körüli alkímiai tevékenység legfőbb jellemzőiről, körülményeiről már írt úttörő tanulmányokat Barlay Szabolcs,⁹² illetve Bobory Dóra,⁹³ ám a források gazdagsága még mélyebb, alaposabb vizsgálatot is lehetővé tenne, sok esetben például körvonalazni lehetne, milyen kísérletről, kémiai folyamatról van szó, ezek hogyan illenek a korabeli európai alkímia kontextusába, illetve az eddig ismert figurákon kívül kivel működött még együtt Batthyány. Sokszor hivatkoznak a levélírók konkrét szerzőkre, művekre az egyes jelenségek, folyamatok leírásánál, mint például Corvinus Richardus Anglicus *Correctorium alchymiaejára* (BBB 663), vagy Paracelsus *Metamorphosisára* (BBB 655). Az alábbiakban csak néhány olyan példát hozok fel, melyek a könyvek ismerősök közötti cirkulációjára, több ember általi használatára utalnak. Batthyánytól sokszor kértek gyakorlati célokra könyveket – nyilván nem örökre – alkímista ismerősei, akiknek jóval szerényebb könyvtáruk volt: Homelius például salétromról,⁹⁴ vagy a rézzé váló vasról⁹⁵ szóló könyveket kér 1587-ben. Máskor a tudós barát adott kölcsön könyvet Batthyáynak: Homelius arról ír egy 1586. február 15-i levelében, hogy visszakapta könyveit a Nagyságos úr levelével együtt, és tetszik neki a véleménye.⁹⁶ 1587. április 3-án viszont panaszkodik, hogy „az értekezésem – Isaac [Judaeus] cukorról szóló műve – még mindig Nagyságodnál van.”⁹⁷ Talán ott is maradt. Németújváron van ma Isaac Judaeus *De diaetis universalibus et particularibus...* című művének egy példánya (Basel, 1570; BBB 214), és bár nevezett szerző Hiller BL 19374-es számláján is szerepel (műcím nélkül), a levél pontosabban utal a Németújváron fennmaradt műre. Ugyanezen levél arra is példát nyújt, hogy néha a műveknek csupán bizonyos részeit küldték: Homelius küldi (kimásolva?) a Raimundus Lullusnak tulajdonított *Clavicula* „elejét” (BBB 666 id. corr.⁹⁸), melyet már korábban is ígért. Természetesen az alkímián kívül

⁹² BARLAY 1979, i. m.

⁹³ Lásd elsősorban: BOBORY 2009, i. m. 63–84.

⁹⁴ BL 19604: *Pro aqua regis et aquis fortibus, propter Mercurium corporis ex Soli et Lunae faciendum rogo D[ominatio] Vestra aliquot libros de Salinitro mittat.*

⁹⁵ BL 19607: *Rogo D[ominatio] V[est]ra Mag[nifi]ca libros aliquot Cupri illius quod ex ferro fit [Venus+Mars jele] ad nos perferri curet.* BL 19608: *Utinam Mag[nificen]tia Vestra aliquot libros Cupri illius quod ex ferro in Ungaria fit acquireret.* Corvinusnak küldött alkímiai könyvekre példa: BBB 664-5.

⁹⁶ BL 19600: *accepi libros meos una cum epistola Magnificae Dominationis Vestrae. Placet mihi eiusdem iudicium...* lásd 71. lbj.

⁹⁷ BL 19604: *Tractatus meus Isaaci de Saccaro adhuc apud Magnificentiam Vestram est.*

⁹⁸ A BBB-ben említett *Codicillus* helyett például a következő kötet tartalmazza a *Claviculát*:

mindenféle más témában adhattak, küldhettek egymásnak használatra könyveket Batthyány és tudós ismerősei. Corvinus például az egyik, francia királyról szóló (eddig azonosítatlan) műről azt írja 1573. április 25-én, nem tudta megszerezni Bécsben, de Purkirchertől megszerezhető.⁹⁹ Ezt valószínűleg úgy kell érteni, hogy a könyv megvolt az akkor Pozsonyban lakó humanista orvosnak, és tőle elkérhető, kölcsönkérhető.

A könyvek megvételén, odaadásán túl még sokféle, könyvekkel kapcsolatos szívességre kérhette a magyar főúr a városban lakó tudós ismerőseit. Paulus Florenius azt jelenti Bécsből 1588. december 11-i levelében, hogy „a könyvkészlet (?) ügyében még nem végeztem semmit, meg se mutatták nekem a könyveket; ha majd látom azokat, parancs szerint cselekszem, és ismét írok,¹⁰⁰ vagyis egyelőre csak meg kellett vizsgálnia bizonyos könyveket, s utána várta volna Batthyány utasítását. 1577-ben Batthyány embere egy kéziratot adott át Bécsben Corvinusnak, hogy az gondoskodjon a mű lemásolásáról és illusztrációkról az egyes fejezetekhez. A mű többek közt a különböző bűnök büntetéséről szólt, és Corvinus megígérte, hogy intézkedik¹⁰¹ (eddig azonosítatlan; BBB 660). Zsámboki János két leveléből,¹⁰² melyeket Ritoókné Szalay Ágnes talált meg, egy másik kézitról értesülünk, mely a főúrnál járt. Zsámboki Nádasdy Ferenctől kért kölcsön kétszáz dukátért egy értékes, görög nyelvű, csodás ábrákkal teli, valószínűleg alkímiai kéziratot, és 1582-ben Batthyánynak mutatta meg, hogy az vállalja a fordítás és kiadás (melyben más humanisták segítettek volna) költségeit. Batthyány visszaküldte a kéziratot, és az, úgy tűnik, Zsámbokinál maradt végül. Ritoókné szerint nagy valószínűséggel az ÖNB egy kéziratával azonosítható.¹⁰³ Általánosságban a kéziratokra még a nyomtatványoknál is inkább jellemző, hogy jóval több lehe-

Secreta Alchimiae Magnalia D. Thomae Aquinatis, De Corporibus supercoelestibus, & quod in rebus inferioribus inueniantur; quoque modo extrahantur: De Lapide minerali, animali, & plantali. Item Thesaurus Alchimiae secretissimus... Accessit et Ioannis de Rupescissa liber lucis, ac Raimundi Lullii opus pulcherrimum, quod inscribitur Clavicula et Apertorium..., ed. D. Broekhuizen, Köln, 1579. Ebben a g1r–g3r oldalakon van az a higanyról, *Argentum vivum*-ról szóló rész, melyre Homelius már márc. 3-i levelében is utalt (BL 19603: *Mitto et inicum ex Clavicula Raimundi Lullii ubi videbit D[ominatio] V[est]ra M[agnifi]ca quantis praeconiis Mercurius noster corporalis ornetur; et non immerito quidem.*).

⁹⁹ BL 8069: *Contra duces Albanum et Regem Galliarum nullum invenio exemplar, id tamen contra Gallum a Purkirchero potest haberi.* Elvileg úgy is lehet fordítani, hogy „Purkircher révén megszerezhető”, és utalhat arra, hogy Purkircher meg tudja venni Pozsonyban vagy ahol éppen van, de a legvalószínűbb az, hogy már megvolt a könyv Purkirchernek, és erről tudott Corvinus.

¹⁰⁰ Csak IVÁNYINÁL 1983, i. m. 408: *De librorum apparatu nihil adhuc perfeci, neque enim mihi ostensi sunt, cum videro faciam quod sum iussus et significabo.*

¹⁰¹ BL 8099, 1577. szept. 12.: *Librum veterem mihi tradidit Gaspicius, ut aliqua describerentur, et fierent picturae istius intentionis ad singula capitula: credidi primo esse aliquid abstrusi, sed postea deprehendi esse melancholiam alicuius hominis devoti, qui recenset poenas diversorum peccatorum: sed curabo describi.*

¹⁰² BL 54267, 1582. szept. 10.; BL 54236, 1582. szept. 25.

¹⁰³ Med. gr. 2; A kézirat történetéről RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *Zsámboki János levelei Batthyá-*

tett belőlük a könyvtárban, mint amennyiről források maradtak fenn: nemcsak a kéziratok fennmaradásának kisebb esélyei miatt, hanem mert például az alkímiai, orvosi művek vagy receptek, melyek a főurat felettébb érdekelték, gyakran kéziratként léteztek. Clusius 1578. július 5-én egy általa talált, kézzel írt könyvről ír, mely drágakövek és „erők” leírását, illetve recepteket tartalmaz; „legyen akár-milyen csekély is, mégis kérem, fogadja örömmel.”¹⁰⁴

Előfordult, hogy a humanisták/természettudósok maguk vitték el a Batthyány által kért, vett műveket, ha úgyis nála jártak,¹⁰⁵ vagy hogy a főúr maga nézte meg a készletet, amikor Bécsben volt.¹⁰⁶ Leginkább azonban bizalmas familiárisaival hozatta a könyveket, ők átvették azokat a tudós ismerősöktől, vagy akár megvették a könyvkereskedőtől. Mint már Barlay kiemelte,¹⁰⁷ ezt a feladatot – és a postaküldeményeket általában – nem lehetett akárcikire rábízni, erős volt a cenzúra Ausztriában, Batthyáynak pedig ellentmondásos volt a viszonya a bécsi udvarral. A familiárisok közül¹⁰⁸ a bécsi összeköttetést tekintve mindenképp ki kell emelnünk Schaller Farkast/Wolfgang Schallert. A Batthyány-misszilisek MOL-beli (még Iványi munkáján alapuló) adatbázisában egy „jakabházi Sallér Farkas” (szalónaki provizor) szerepel, 22 levéllel, ám minden bizonnyal két személy mosódott egybe: a magyar nyelvű, Szalónakról vagy más Vas megyei helységekből írt levelektől¹⁰⁹ (1570–75) jól elkülöníthető két Bécsből, németül és más kézzel írt, Wolfgang Schaller néven aláírt levél,¹¹⁰ és ez utóbbi személy lehetett a bécsi könyvügyekkel is megbízott familiáris. Már 1566-ban azt írja az ifjú Boldizsár apjának, Kristófnak, hogy Schaller Farkassal vetet meg könyveket: „Az

ny Boldizsárhoz = „*Nympha super ripam Danubii*”, Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből, Bp., Balassi, 2002, 213–217.

¹⁰⁴ BL 8018: *J'ay recourré quelque livret écrit á la main en parchemin lequel contient la description des Pierres precieuses avec les vertus, et pareillement quelques Receptes. Lequel combien que soit peu de chose, toutesfois je Vous prie le vouloir prendre en gré.*

¹⁰⁵ Például Corvinus így ír 1587. május 20-i levelében, BL 8108: *Missem iam reliquos libros, sed differo, quia D. Pistalocium simul ire intelligo.*

¹⁰⁶ Lásd Aubry 1573. október 31-i misszilisét, BL 1074: *... nous auons beaucoup d'aultres beaux liures francois que reservons a quant votre Mag[nificen]ce retournera par de ça.*

¹⁰⁷ BARLAY 1979, i. m. 236.

¹⁰⁸ Potenciálisan Batthyány minden embere, aki közvetített közte és a tudós ismerősök, nemesek között, hozhatott alkalmasint könyveket, mint a fent említett példákban szereplő, könyvekkel kapcsolatos levelet vivő Propatich György vagy Gaspicius Pál. Aubry 1586. okt. 30. – 1587. jan. 7-i számláján két könyvvivő neve is szerepel: *per Wolff Schaller* az októberi 30-i dátum mellett, *per Jakob Vtzinger* a dec. 3-i dátum mellett. Sindli Lénárd tiszttartóról Iványinál (1983, i. m. 408) maradt fenn egy Batthyány-levél részlete, 1588. aug. 22-éről, Selmechről: az úr meghagyja tiszttartójának, hogy *az mjnemeő khonjwekett Bechben be keöttetem volt, azt el ne feledgjed, hanem megh hozzad.*

¹⁰⁹ BL 40648–40666; 1256; lásd még 34946.

¹¹⁰ BL 40666–40667, 1576. márc. 5. és 18.

könyvek felölyg meg hattham Saller Farkasnak, hogh megh wegye.”¹¹¹ Aubry 1573-as misszilise szerint Schaller volt a közvetítő közte és a magyar főúr közt.¹¹² Schaller 1576. márciusi bécsi tartózkodásáról egy hosszú német levele maradt fenn, mely alapján az ő feladata mindenféle áru beszerzése volt: ezüstedény és egyéb fémáru, szövetek, gyertya, gyümölcsök, gyógyszer és más dolgok vételéről ír¹¹³ – és arról, hogy a „francia könyvkötőnek”¹¹⁴ nem tudja megadni a régi tartozást, de adna negyven tallért, és elhozna annyi könyvet, amennyit meg tud kapni tőle.¹¹⁵ (Schallert Corvinus is említi két márciusi levelében, együtt mentek el az egyik mesteremberhez.¹¹⁶) 1579. december 19-én Clusius jelenti Bécsből, hogy Belgiumból nem tudott naptárakat hozni, helyette két latin nyelvű, helyben vásárolt kalendáriumot adott át *Dominus Farkasnak*, „hogy ne menjen haza üres kézzel” a nagyságos úrhoz.¹¹⁷ Aubry 1586–87-es számláján is szerepel *Wolff Schaller*.¹¹⁸ Úgy tűnik, megbízhatósága miatt a kulcsfontosságú, s adott esetben kényes bécsi beszerzéseket, küldeményeket mindvégig igen nagy részben Schallerre bízta a magyar mágnás.

Összefoglalás

Vizsgálódásaink egyrészt a Batthyányhoz kerülő könyvek megszerzésének módjairól, az ezt segítő tudós ismerősökről és a könyvkereskedőkről (illetve számláikról) nyújtottak adalékokat, másrészt magáról a könyvállományról. A könyvkereskedők, legalábbis Aubry és Hiller, az erősödő ellenreformáció körülményei között is hosszú távú kapcsolatban álltak a magyar főúrral. A könyvszerzésbe

¹¹¹ 1566. nov. 21. Németújvár; csak IVÁNYINÁL 1983, i. m. 399. Iványi ezt mint Batthyány könyvgyűjtő tevékenységének első jelét emeli ki.

¹¹² BL 1074: *...uenu uers nous l'ung des serviteurs de votre dicts Magnificence nomine Wolff Schaller, auquel ay deliuray les liures ...*; kiemeli BARLAY 1979, i. m. 236.

¹¹³ BL 40667; a levélben említi Corvinust, Pistalotiust, Gaspiciust, Istvánffyit is.

¹¹⁴ *PuechPunder* = *Buchbinder*, míg a könyvkereskedő szokásos német neve *Buchführer* volt.

¹¹⁵ *Dem Franzeischen PuechPunder wirdt Ich die allt schulden nicht wissen gar abzuzallen., will Ime aber 40 Taller daran geben, wnd so er waß von Pühern habenn wierdt, hernach mit mier hinab Pringen.*

¹¹⁶ BL 8094, márc. 1.: *Bei dem Wardein bin ich mit dem Schaller gewest*, omnia fideliter curabuntur. BL 8095, márc. 13.: *Cum Schallero post solutionem pecuniae factam in arcem descendo ut de omnibus copiose conferamus.* „Wardein” egy korábbi levél (BL 8087) alapján ötvös vagy kovács, mindenesetre fémekkel, üvegekkel foglalkozó mester lehetett.

¹¹⁷ BL 8020: *Nullum Calendarium seu Gallicum, seu Flandricum ex Belgio attuli, cum istic nondum extarent: quod mihi maxime molestum est Ill[ustris] V[estrae] D[ominationis] gratia, quam scio similium lectione delectari. Ne tamen Dominus Farkas inanis ad Ill[ust]rem V[estram] D[ominationem] rediret, duo latina Calendaria a belgis conscripta et hic coempta illi tradidi, ut eorum lectione fruatur, Ill[ust]ris V[estrae] D[ominationis] donec Gallicum aliquod accipiam, quod statim mittam.*

¹¹⁸ Lásd 108. lbj.

(mely nem választható el mereven egyéb értékes dolgok beszerzésétől) bevont humanisták, természettudósok köre tágabb volt az eddig ismertnél, és változatos módokon járultak hozzá a Batthyány körüli könyvkultúra felvirágzásához: rendeléseket teljesítettek, önállóan javasoltak műveket, ajándékoztak, kölcsönadtak könyveket (s ezek ott is maradhattak könyvtárban), közvetíthettek a könyvkereskedők (és készleteik) és a főúr között, kézirat másolásában, kiadásában segíthettek, és így tovább.

Ami magát a könyvvállományt illeti, az eredeti könyvszámlák újbóli vizsgálata, illetve humanisták leveleinek vizsgálata nyomán számos újabb műről derült ki, hogy Batthyány könyvtárához tartozott, míg más művek megléte bizonytalanná vált. A Függelék tartalmazza ezeket az eredményeket, melyek legalább annyira fontosak, mint a fentebb említett adalékok, de további feldolgozásuk túlhaladja e tanulmány kereteit. Az egyes könyveket, könyvtárban való jelenlétük jelentőségét annak a témának, diszciplinának a kontextusában lesz majd érdemes vizsgálni, amelyhez tartoznak; itt most csak röviden összefoglalom, mennyi és milyenfajta azonosítást, javítást sikerült elvégezni, és mely nagyobb témakörökbe tartoznak e művek. Összesen 24, eddig azonosítatlan, vagy rosszul azonosított művet sikerült azonosítani (s még egynek legalább a szerzőjét).¹¹⁹ Ezen kívül több, eddig egyetlen művel azonosított tételről kiderült, hogy más művek is lehetnek („id. inc.”, a Függelékben nyolc szerepel). Sok esetben a tételek olvasata is javításra szorult az eredeti dokumentum vizsgálata alapján. Kevésbé fontosak azok a szövegjavítások, melyek nem eredményeztek újabb azonosítást, ám ezeknek is van jelentőségük: a javított olvasatú azonosítatlan tételeket később talán be lehet azonosítani, illetve a már azonosított tételeknél a javított olvasat sok esetben megerősítette az azonosítás helyességét. Így e szövegjavítások közül legalább a fontosabbakat lábjegyzetben felsorolom.¹²⁰ A Függelékben szereplő könyveken kívül azonosítottam olyan tételeket is a kereskedők számláin, melyek nem könyvek, illetve olyan műveket, melyek nem kerültek a könyvtárba, csak szó volt róluk a levelekben; ezekre fentebb láttunk példákat. Ami a tematikát illeti, a 24 azonosított vagy újraazonosított műből kilenc sorolható a teológiai, vallási témájú művekhez,¹²¹ ez a legnagyobb, viszonylag jól elkülöníthető csoport, ebben katolikus és protestáns művek vegyesen szerepelnek. Kiemelendő közülük a *Fons vitae*

¹¹⁹ App. 15.

¹²⁰ BL 1073: *Raymundi Lulii de s^a Essent.* (BBB 10); BL 1078: *Discours sur la mort de la Roynie de Nauarr* (BBB 198); BL 1074 *L[et]re du Sr P. Martir in 8°* (BBB 29); BL 1076 *Ephemerides a[nn]i i 77 compacta cum papiro* (BBB 36), *Hemingius de superstit. mag. in 8* (BBB 56), *Almanach Thurneyersers pro anno 77* (BBB 67), *Rerum in aruernia gestarum in 8. anno 77.* (BBB 69), *Carmina P. fab. caesari Rudolpho adscripta* (BBB P70); BL 19371: *3 Schreib kalender* (BBB 223), *6 Gemaltt estaetl(?)* (BBB 224, nem könyv); BL 19375: *Von alden Wÿs[n]?* (BBB 282, azonosítatlan), *Petri Pauici Jawrinesch(?)* (BBB 290, azonosítatlan), *De spiritibus planetarum* (BBB 293), *Noua Vetteresq[ue] Doctri* (BBB 296); BL 19376: *1 Sterbbüchlein* (BBB 166); BL 1079: *Dauid Chytraeus in Michaeam et Nahum* (BBB 271).

¹²¹ App. 4, 7, 9, 23, 24, 25, 26, 27, 31.

magyar változata, *Az életnek kútfeje*: e protestáns bölcséleti és imaszövegeket tartalmazó mű már számos nyelven megjelent, 1572-ben magyarul is; Batthyány könyvtárában nem sok más magyar nyelvű mű található. Kategorizálni a műveket mindig nehéz, de elkülöníthető még a 24 új műből négy orvosi,¹²² két történelmi¹²³ és két asztronómiai¹²⁴ témájú könyv; találunk még epikus költeményt,¹²⁵ frankfurti könyvkatalógust,¹²⁶ egy-egy művet távol-keleti utazásról,¹²⁷ állapotbetegségekről,¹²⁸ földművelésről,¹²⁹ tűzfegyverekről,¹³⁰ kísérletekről.¹³¹ Mindez tovább látszik erősíteni Batthyány érdeklődésének sokat emlegetett egyetemességét, ám egy könyv meglétének a könyvtárban még sok egyéb oka is lehet.

Alapesetben, csak Batthyány fennmaradt vagy azonosított könyveit tekintve nem könnyű megállapítani, mennyiben köszönhető az adott mű jelenléte a főúr személyes érdeklődésének.¹³² Egyrészt nem csak magának, hanem családjának vagy környezete, uradalma más tagjainak is szánhatta (vagy szánhatták mások) a könyveket: erre példa a fent emlegetett, Batthyány Ferencnek szánt verses mű, vagy éppen a parasztnaptárak. Másrészt arra is elég példát láttunk, hogy nemcsak a főúr rendelhette a műveket, hanem a könyvkereskedő, a tudós ismerős is küldhette, kezdeményezhette azokat. Legtöbbször mind a főúr érdeklődésének általános irányai, mind a konkrét külső lehetőségek meghatározók lehetnek: például amikor a humanista Batthyány preferenciáinak ismeretében küldött művet, vagy amikor a könyvkereskedő éppen készleten levő könyvei közül válogatott a főúr. A frankfurti könyvvásárról (ahova Aubry rendszeresen járt)¹³³ ekkor már évente megjelent Georg Willer nyomtatott katalógusa, és ebből is rendszeresen kaphatott Batthyány egy idő után, legalábbis erre utal a Widmer számlájának 1584-es részén szereplő *Catalogum librorum novorum* tétel (nyilván a legújabb, 1584-es kiadásra utal,¹³⁴ BBB 116), és ugyanazon számla 1586-os részén az *Abermaln einen Newn Catalogum geschigt* tétel (App. 29). Batthyány érdeklődése lehetett univerzális, ahogy a könyvállomány változatossága sugallja, de a reprezentációs

¹²² App. 5, 6, 14, 20.

¹²³ App. 1, 2.

¹²⁴ App. 30, 32.

¹²⁵ App. 3.

¹²⁶ App. 29.

¹²⁷ App. 28.

¹²⁸ App. 19.

¹²⁹ App. 21.

¹³⁰ App. 18.

¹³¹ App. 8.

¹³² BARLAY több tanulmányában (1979, i. m. vagy 1986, i. m.) Batthyány kezdeményező szerepét hangsúlyozta, az újabb szakirodalom ezzel szemben szkeptikusabb, lásd pl. MONOK 1994, i. m. 63, vagy BOBORY 2009, i. m. 61. Ami a fennmaradt könyveit illeti, azoknak egy részét eleve örökségként kapta.

¹³³ Lásd BL 52585.

¹³⁴ BBB 116 az 1570-es kiadást hozza.

célok is ebbe az irányba hatottak (Nyugaton még számos más – például osztrák¹³⁵ – főúri könyvtárnak volt ilyen univerzális jellege). Az, hogy összességében kevés jegyzetet tartalmaznak Batthyány könyvei, szintén nem perdöntő, a lapszéleket később levághatták, más jegyzetelési szokásai is lehettek (lásd a sok *Schreibkalendert*) és így tovább. Ha viszont egyszerre vizsgáljuk Batthyány könyveit és levelezését, ha megpróbáljuk a könyvészeti adatokat minél inkább a releváns levelekből megismerhető kontextusba ágyazni, sokat megtudhatunk a főúr személyes érdeklődéséről, törekvéseiről, s ez azért is fontos, mert így erősebb körvonalakat nyer amúgy homályba burkolózó személyisége. A természettudományok terén például a könyvei és levelezése alapján egyértelmű az alkímia iránti lelkesedése, az orvosi problémák iránti kitüntetett figyelme, de más természeti diszciplínák – pl. az asztronómia-asztrológia – iránti érdeklődésére is egyre több jel utal. Mindezt azonban már további tanulmányoknak kell feldolgoznia.

Függelék

A Függelék Batthyány Boldizsár könyvtárának általam azonosított vagy újraazonosított műveit tartalmazza. A rövidítésekre lásd a 257. oldalon. A BBB-hez hasonlóan az adott műnek csak egyik, lehetőleg a legjellemzőbb kiadását tüntetem fel (arra vonatkozóan, hogy a többször kiadott műveknek melyik kiadása juthatott el Batthyányhoz, a könyvszámla vagy levélbeli utalás dátuma, illetve datálása is támpontot nyújt.)

Könyvszámlákból

Jean Aubry, BL 1078, 1572/73

1. *1 Descriptio caesarum 8* (BBB 192 id. corr.)

Reusner, Nikolaus; Sabinus, Georg: *Imperatorum ac Caesarum Romanorum, a C. Julio Caesare, usque ad Maximilianum II breves ac illustres descriptiones: Praeterea Ausonii, Micylli, Ursini in eosdem Caesares brevia, et rotunda Carmina*; in 8. Leipzig, Andreas Schneider, Ernst Vögelin, 1572.

2. *1 Oratio Rasarii deudsch 4to* (BBB 200 id. corr.)

Rasario, Giovanni Battista: *Ein Oration Von dem Sig, welchen die Christen bey den Inseln, so vorzeiten Echinades, jetzt Salie genant, erhalten haben*; in 4. [Leipzig?], 1571.

¹³⁵ Lásd pl. BRUNNER, Otto, *Adeliges Landleben und Europäischer Geist – Leben und Werk Wolf Helmhardts von Hohberg 1612–1688*, Salzburg, O. Müller, 1949, 159–167.

3. *I Francisci Francisciados 8, reliez* (BBB 206 transcr., id. corr.)

Mauro, Francesco: *Francisci Mauri Hispellatis Minoridae Francisciados Libri XIII...*; in 8. Antwerpen, C. Plantinus, 1572.

Jean Aubry, BL 1074, Bécs, 1573. okt. 31.4. *Hieronimi Zanchi de Trinitate in folio* (BBB 25 id. corr.)¹³⁶

Zanchi, Girolamo: *Hieronymi Zanchii, de tribus Elohim, aeterno patre, filio, et spiritus sancto, uno eodemque Jehova Libri XIII in duas distincti partes...*; in 2. Frankfurt/Main, Georg Rab d.Ä., 1572/73. Némethújváron fennmaradt: Güssing, 20/7b (BBB 635).

Jean Aubry, BL 1076, Bécs, 1577. okt. 21.

(több részből áll, első dátum febr. 27.)

5. *Theophrast. von offnen schaden 8... ligatti*¹³⁷ (BBB 59 id. corr.)

Paracelsus; Toxites, Michael (ed.): *Von den ofnen Schäden und Geschweren Philippi Theophrasti Paracelsi... Jetzunder erst auss dem rechten Original ergentzt, und uff das halb Theil gemehret, durch Doctorem Toxiten*. In 8. Strassburg, Christian Müller d. J., 1577.

6. *[Theophrastus] von wild bader 8...* (BBB 59 id. corr.)

Paracelsus; Bodenstein, Adam von (ed.): *Doctoris Aureoli Theophrasti schreiben von warmen oder Wildbaedern. Jetzunder fleissig mit des authoris scripto collaciniert vnnd publiciert. Durch Doctor Adamen von Bodenstein...* (Tartalozás a végén: *Von des Bads Pfeffers im Grawen Bundt tugenden krefftten vnnd würckung [et]c. ein besonderer tractat...*); in 8. Basel, Peter Perna, 1576.

Erhardt Hiller, BL 19373, 1572 vége/15737. *I vons vittae ungarisch* (BBB 228 transcr. corr.)

[*Fons Vitae, Az életnek kútféje*]. Wien, Stainhofer, 1572 (RMNy 308B).

Erhardt Hiller, BL 19374, 1572 vagy pár évvel később8. *Von gespensten* (BBB 170 transcr. corr.)

Lavater, Ludwig: *Von Gespänsten, Unghüren, Fälen und anderen wunderbaren Dingen, so merteils wenn die Menschen sterben söllend oder wenn sunst gros-*

¹³⁶ Iványi a kiadásában a könyv árát rosszul írta át, az valójában két forint (f. 2 k. –).

¹³⁷ Egybekötve a következő két tétellel.

se Sachen unnd Enderungen vorhanden sind, beschähend, kurtzer und einfaltiger Bericht. Zürich, Christoffel Froschower, 1569.

9. *Exempelbuchl Mossei*¹³⁸ (BBB 172 transcr., id. corr.)

Hondorf, Andreas: *Promptuarium exemplorum, Das ist: Historien und Exempelbuch: nach ordnung und Disposition der heiligen Zehen Gebott Gottes, auß heiliger Schrifft unnd andern bewerten und glaubwürdigen, Geistlichen und Weltlichen, alten und newen Skribenten mit allem Fleiß zusammen getragen.* Frankfurt/Main, Peter Schmidt, 1571/1572.

10. *Traumbuch*¹³⁹ (BBB 173 transcr. corr., id. inc.)

Az említett művön kívül (*Artemidorus: Traumbuch...*) a következő is lehet:

Cardano, Girolamo; Huggelin, Johann Jacob (tr.): *Traumbuch Cardani: warhafftige, gewisse vnd vnbetrügliche vnderweisung, wie allerhandt Träum, Erscheinungen vnnd Nächtliche gesicht, welche vns von der seelen, wann sich der leib zu ruwen begeben/ eingebildet vnd fürbracht werden... erklärt vnnd ausgelegt werden sollend ... auch von den Kleinsten vnd Nächsten dingen: und vom aller Besten vnd Säligsten läben...* Basel, Heinrich Petri, 1563.

11. *Rerum Gallie* (BBB 174 id. inc.)

Az említett művön kívül (Philippe de Commines et al.: *Tres Gallicarum rerum scriptores*) számos más művet adtak ki *Rerum Gallicarum...*, *Rerum in Gallia gestarum...* stb. címmel. Lásd BBB 68, 69 is.

12. *Sprich worder* (BBB 179 id. inc.)

Az említett művön kívül (Sebastian Franck: *Sprichwörter...*) még számos más ilyen című művet adtak ki.

13. *Inquisicion Hispanica* (BBB 187 id. inc.)

Az említett művön kívül (Reginaldus Gonsalvius Montanus: *Sanctae inquisitionis Hispanicae artes...*) a következő is lehet:

González de Montes, Raimundo; Kaufmann, Wolfgang (tr.): *Inquisitio Hispanica: schrecklicher Process und erbermliche Exempel, wie man in Hispanien und anderswo mit den armen Christen umbgehet, und umb der Warheit willen martert und tödtet.* Eisleben: Andreas Petri, 1569.

¹³⁸ *Mossei* = *Mosei*, Mózes latin nevének genitivusa; a Tízparancsolatra a könyv címe is utal.

¹³⁹ A *Traumbuch* előtti *Los Buchl* a BBB közlésétől eltérően külön sorban, tételként szerepel, és a *Traumbuch*-hoz hasonlóan a divinációkat tárgyaló műtípust jelöl, rengeteg ilyen című könyvet adtak ki.

Erhardt Hiller, BL 19371, 1573 vagy pár évvel később (aug. 17.)

14. *I Artzney buch Renner* (BBB 211 transcr., id. corr.)

Renner, Franz: *Ein sehr nützlichs vnd heilsams, wolgegründets Handtbüchlein, gemeiner Practick, Aller jinnerlicher vn[d] eusserlicher Ertzney, so wider die abscheuliche Kranckheyten der Frantzosen vnd Lemung, Auch für all ander seuchten, so auß diesen Kranckheyten erfolgen, wie die erkennt, vnd zu gründtlicher Cur mögen gebracht werden.* Nürnberg, Heubler, 1572.

15. *I Petrus Pomponius* (BBB 212)

Bizonyára Petrus Pomponiusról, vagyis Pietro Pomponazziról (1462–1525) van szó, aki számos teológiai, filozófiai művet írt.

16. *I Historia Veneti* (BBB 215 id. inc.)

Az említett művön kívül (Pietro Giustiniani: *Rerum Venetarum... Historia. Petri Iustiniani patritii Veneti...*) a következő is lehet:

Contarini, Giovanni Pietro; Stupanus, Johann Niklaus (tr.): *Ioan. Petri Contareni Veneti Historiae de bello nuper Venetis a Selimo II. Turcarvm Imperatore illato, liber unus: in hoc narrantur res utrinque gestae, a belli principio usque ad celebrem illam felicemque pugnam navalem.* Basel, Perna, 1573.

Erhardt Hiller, BL 19375, 1570-es évek eleje

17. *Pflantz buch* (BBB 281 id. inc.)

Az említett művön kívül (*Pflantzbüchlin der Lustgärten...*) a következő is lehet: Domitzer, Johann: *Pflantz buechlin. Von Mancherley artiger Proepffung und baltzung der Baeum.* Straßburg, Christian Müller d. J., 1572.

18. *Buchsn*¹⁴⁰ *mysterey* (BBB 284 transcr. corr.)

Büchsenmeysterei. Von Geschosz, Büchsen, Puluer, Salpeter vnd Feuerwergken [et]c. Wie man solche eygentlich zurichten sol. Was dabei einem Buchsenmeyerster vnd Schützen dienlich... Frankfurt/Main, Christian Egenolff d. Ä., 1531.

19. *Vie artzey* (BBB 285 transcr. corr.)

Vieh-Artzney. Von Erziehung, Gebrauche, Zähmung, Artzney zu allen Gebresten aller Thier unnd Viehs so den Menschen gebräuchlich sindt... Auss Varrone, Plinio, Virgilio, Palladio, und andern bewerten Naturkündigern, dem gemeynen man zu Guutem, auffß fleissigst zusammen gezogen... Frankfurt/Main, Chr. Egen[olffs] Erben, 1569.

¹⁴⁰ Buchse-nek is olvasható.

20. *Zen artzney* (BBB 286 transcr. corr.)

Zeen Artzney: Dieselbigen gut vnnd gesundt zubehalten; Auch allerhandt gebrechen, mängel vn[d] weetagen der Zeen zubenemen vnd heilen. S.l., 1563.

21. *Veltpaw* (BBB 287 transcr. corr.)

IV. Konstantin; Herr, Michael (tr.): *Der veldbaw oder das Buch von der Veldtarbeyt: darauß alle notwendige stuck, so zu fürderung vnd auffgang der Veldtarbeyt dienstlich sein mögen, erlernet werde[n]; Wie man auch andere zufellige schüden, so von dem vngewitter oder sonst schädlichen Gewüchsen aller handt Vngezyfers, fürfallen mögen, abwenden vnd fürkommen; Deßgleichen wie man alle vierfüssige Thier; Visch vnd Geuögel, erkennen, weyden vnd artzneyen soll.* Straßburg, Samuel Emmel, 1566.

Erhardt Hiller, BL 19376, *Valószínűleg az 1570-es évek*

22. *Heldenbuch* (BBB 159 id. inc.)

Az említett művön kívül (Pantaleon, Heinrich: *Der Erste Theil Teutscher Nation Warhafften Helden...*) a következők is lehetnek:

- Feyerabend, Sigmund, ed. *Das Heldenbuch. Welchs auff's new Corrigiert vnd gebessert ist, mit schoenen Figuren geziert.* Frankfurt/Main, Weigund Han, Siegmund Feyerabend, 1560.
- *Das helden buch mit synen figuren.* Hagenau, Heinrich Gran, Johann Knobloch d. ä., 1509.

23. *Von Papstum zu Rom* (BBB 164)

Szinte biztosan a következő két mű valamelyikéről van szó (az első a valószínűbb):

- Luther, Martin. *Von dem Babstum zu Ro, wider den hochberümpften Romanisten zu Leipzig.* [Basel: Adam Petri, 1520.]
- Luther, Martin. *Wider das Bapstum zu Rom vom Teuffel gestift ein notwendige schrift D.M. Lutheri itziger zeit da Latomus Staphylus Hosius Lindanus die Jesuwider vnd andere mehr des Antichristischen Römischen Stuels verfechter das Bapstum als von Gott gestiftt zuerhalten vermeinen sehr nutzlich zulesen.* S.l., 1565.

Erhardt Hiller, BL 1079, *1586/87*

24. *I Concordia in 4° v.* (BBB 276 transcr., id. corr.)

Concordia... Christliche, Widerholete, einmütige Bekentnis nachbenanter Churfürsten, Fürsten vnd Stende Augspurgischer Confession, vnd derselben zu ende des Buchs vnderschiedener Theologen Lere und glaubens: Mit angehefter, in Gottes wort, als der einigen Richtschnur, wolgegründter erklerung

etlicher Artickel, bey welchen nach D. Martin Luthers seligen absterben, disputation vnd Streit vorgefallen...; in 4. Magdeburg, Joachim Walde (Erben), 1581/(1582).

**Erhardt Widmer, BL 52216, 1586
(több részből áll, 1. dátum 1584, később 1586-os dátumok)**

25. *I Diallogus D. Catherinae in 8. Ingolstadii* (BBB 82 id. corr.)
Sziénai Szt. Katalin; Raimundus de Capua (tr.): *Dialogi D. Catharinae Senensis virginis sanctissimae: in sex tractatus distributi, diuinam planee et admirabilem sapientiam ad spiritualis vitae institutionem complectentes: ante annos C. LXXXIII.* In 8. Ingolstadt, David Sartorius, 1583.
26. *I V. Vnsser frauen am Flöchperg unbunden* (BBB 86 transcr. corr.)
Nagel, Abraham: *Unser liebe Frau zu Flochberg im Roggen Acker. Das ist/ ein warhafftige Beschreibung dess newen unerhörten Wunderwercks/ das sich newlicher Zeit im Junio dieses jezt abgelauffnen 82. Jars zu Flochberg in der Graffschafft Oeting zugetragen...* Ingolstadt, Wolfgang Eder, 1583.
27. *I Träctätl das der Babst ein khindt tragen* (BBB 87)
Scherer, Georg: *Ob es wahr sey? Daß auff ein Zeit ein Bapst zu Rom Schwanger gewesen, vnd ein Kind geboren habe. Gründlicher Bericht.* Ingolstadt, David Sartorius, 1584.
28. *I Zeittung ausz Japonien sambt dem Puechl* (BBB 122 transcr., id. corr.)
Froís, Luís; Mayer, Johann (contrib.): *Fernere Zeitung auss Japon, dess zwey unnd achtzigsten, drey und achtzigsten, und vier und achtzigsten Jars. Sampt langstgewünschter frölicher Boteschafft, auss der gewaltigen, biss anhero Haydnischem Landschafft China dess 83 unnd 84 Jars: von dem daselbst angehenden Christenthumb. Gezogen aus Briefen der Societät Jesu, die zu Rom ankommen im December dess 1585 Jars.* Dillingen, Johann Mayer, 1586
29. *Abermaln einen Newn Cathalogum geschigt* (BBB 119 transcr. corr.)
Willer, Georg: *Catalogus novus nundinarum vernalium Francofurti ad moenum, anno m. d. lxxxvi. ce-lebratarum ... plerique in aedibus Georgii Willeri civis et bibliopolae augustani, venales habentur. Verzeichnuß fast aller neuwer Bücher, welche seyther der nechstverschiednen Herbstmeß, biß auff diese gegenwertige Fastenmeß, in öffentlichem Truck seyn außgangen.* Frankfurt/Main, Nikolaus Basse, 1586.

Batthyány Boldizsárhoz írt levelekből

Carolus Clusius

30. *quelques discours et fantasies que Thurneysser á fait sur l'apparition de la Comete*

1578. jún. 2., Bécs (BL 8017): J'ay recouvré cet jours passez quelques discours et fantasies que Thurneysser á fait sur l'apparition de la Comete, lesquels je vous envoie, si par aventure il vous prenoit la volonté d'employer une heure ou deux a la lecture d'iceux par maniere de Passetemps.

Thurneysser, Leonhardt: *Ein Kurtzer vn[d] [und] Einfeltiger bericht, Leonhart Thurneyssers zum Thurns, Churf: Brandenburgischen bestalten Leibs Medici vber [uber] den 136. vnnd [unnd] inn disem lauffenden 77. Jar am 19 tag Octobris erstlich erschinenen Cometen: aller Welt zum Dienst vnd getreuer Warnung publicirt.* [Berlin?, 1577.]

Elias Corvinus

31. *Colloquium Germanicum contra anabaptistas* (BBB 645 id. corr.)

1572. febr. 28., Bécs (BL 8064): De libris quos emere debebam, sic se res habet: Germanicum illud colloquium [margójegyzet: contra anabaptistas] intra octiduum bibliopolaē afferetur...

Ein sehr Lustig Colloquium oder gesprech so vnser Herr Christus Jhesus vnnd der Apostel Petrus mit einander gehalten Darinn der jetzigen Welt gattung vnnd Abentheür, damit sie taeglich vmbgaht, eygentlich abgemalet vnd beschriben wirdt kurtzweilig zulesen. Straßburg, Christian Müller d. Ä. (Erben), 1569.

32. *iudicium Fabricii de Stella nova* (BBB 649 id. corr.)

1573. ápr. 25., Bécs (BL 8069): Alterum illud iudicium Fabricii de Stella nova boni consulat T[ua] Mag[nificentia]...

Fabricius, Paulus: *Stellae Novae vel nothae potius in coelo nuper exortae et adhuc lucentis Phoenomenon descriptum et explicatum... Figura positionis Stellae ad propinquos asterismos sub calcem est addita.* Wien, Blasius Eberus, 1573.

Johannes Homelius

33. *De Salibus metallorum tractatum* (BBB 669 id. inc.)

1587. okt. 24., Marchburg (BL 19609): De salibus metallorum tractatum mitte-re non quidem oblitus sum...

1587. nov. 14., Marchburg (BL 19610): Mitto tractatum de salibus metallorum quem revolvit Magnificentia Vestra... Számos értekezés szólt a fémek sóiról, nem lehet beazonosítani.

ORBÁN, ÁRON

**Contribution à l'étude de la bibliothèque de
Balthasar (IIIe) Batthyány.
Factures, acquéreurs et ouvrages récemment identifiés**

Balthasar Batthyány, l'un des aristocrates les plus cultivés de son époque, était un collectionneur passionné de livres. Béla Iványi fut le premier à étudier systématiquement l'activité de collectionneur de Batthyány et à établir la liste de ses livres. Dans leur *Balthasar Batthyány und seine Bibliothek*, paru en 2004, István Monok, Péter Ötvös et Edina Zvara ont reconstruit, sur la base de quelques lettres et factures conservées aux Archives Nationales (P 1314), la partie prépondérante de la bibliothèque. 670 volumes ont été identifiés jusqu'à aujourd'hui, mais la liste peut être élargie, en s'appuyant sur quelques nouvelles informations fournies par les lettres et les factures étudiées, en corrigeant quelques fautes de lecture héritées d'Iványi et enfin en se servant de quelques récentes bases de données informatiques. Au total, j'ai réussi à identifier 24 ouvrages supplémentaires de la collection. Il ressort des lettres étudiées que Batthyány avait recours à des méthodes très variées pour acquérir de nouveaux ouvrages et que dans ses efforts, il avait été assisté de nombreux humanistes, scientifiques et vassaux.

Keywords: 16th century, library, humanism, Batthyány, book bill